

ДОКЛАД ОТ КАРТОГРАФИРАНЕ НА ИНИЦИАТИВИТЕ В БЪЛГАРИЯ

ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЯТА НА ПОДРАСТВАЩИТЕ
ЧРЕЗ СОЦИАЛНИ ИНОВАЦИИ / ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО
И ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ

Автори:
Магданела Делинешева
Джеймс Йоловски

ISBN 978-619-7307-15-3

СЪДЪРЖАНИЕ

ФИГУРИ.....	4
СЪКРАЩЕНИЯ И АКРОНИМИ.....	5
РЕЗЮМЕ	6
ВЪВЕДЕНИЕ.....	16
Цел и обхват	16
Структура.....	17
Методология.....	17
Ограничения	17
Дефиниции.....	19
ПРЕГЛЕД НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА И ПРАВНИТЕ РАМКИ НА УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, НАСОЧЕНИ КЪМ РАЗВИТИЕ НА ПРЕНОСИМИ УМЕНИЯ	21
Преносимите умения като част от ключовата компетентност предприемачество	21
Рамка на политиките	22
Правна рамка	25
Възможности след средно образование.....	34
КАРТОГРАФИРАНЕ НА ИНИЦИАТИВИТЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЯ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ПО СОЦИАЛНИ ИНОВАЦИИ/ ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ	37
Критерии за картографирането.....	37
Основни констатации	37
Тематична област	37
Развивани умения.....	38
Времеви период на инициативите	39
Източници на финансиране.....	39
Възрастова група/училищен етап на целевата група.....	39
Размер на целевата група	39
Мащаб на инициативите и географски обхват.....	40
Уязвими групи.....	40
Механизъм на изпълнение	40
Основни партньори и техните роли	40

- Инициативи на публични институции	41
- Инициативи на финансови институции	43
- Инициативи на частни бизнес организации	44
- Инициативи на училища	44
- Инициативи на висши учебни заведения	45
- Инициативи за студенти и млади предприемачи, организирани от инкубатори или акселератори	45
- Инициативи на неправителствени организации	46
Видове идентифицирани инициативи	48
Кратко описание на инициативата	49
Контактна информация	49
ЗАКЛЮЧЕНИЯ	50
Идентифицирани пропуски	50
По отношение на политиките и правната рамка	50
По отношение на инициативите	51
- Изпълняващи организации	51
- Устойчивост	52
- Възрастови групи (училищни етапи)	52
- Уязвими групи	53
- Мащабност на инициативите	53
- Публичност	53
- Измерване на въздействието	54
Идентифицирани предизвикателства	55
Възможности	56
ПРЕПОРЪКИ	58
Препоръки към образователните институции	59
Препоръки към изпълняващите организации	60
Препоръки към финансиращите организации	60
БИБЛИОГРАФИЯ	61
ПРИЛОЖЕНИЕ 1. ИЗБРАНИ ПРИМЕРИ НА ИНИЦИАТИВИ	63
Тематична област 1: Социални иновации/предприемачество	64
Всички етапи на образователната система (1. – 12. клас)	64

Начален етап (1. – 4. клас)	67
Прогимназиален етап (5. – 7. клас).....	69
Първи гимназиален етап (8. – 10. клас).....	72
Втори гимназиален етап (11. – 12. клас)	75
Тематична област 2: Финансова грамотност	79
Всички училищни етапи (1. – 12. клас).....	79
Начален етап (1. – 4. клас)	81
Прогимназиален етап (5. – 7. клас).....	82
Първи гимназиален етап (8. – 10. клас).....	83
Втори гимназиален етап (11. – 12. клас)	85

ФИГУРИ

Фигура 1. Специфични цели на предметите, свързани с предприемачество, по училищен етап.....	28
Фигура 2. Учебни предмети, свързани с предприемачество, в общото и професионалното образование и възможности за включване на избираеми или факултативни предмети по етапи	32

СЪКРАЩЕНИЯ И АКРОНИМИ

ДОС	Държавен образователен стандарт
ЕИТ	Европейски институт за иновации и технологии
ЕС	Европейски съюз
ЗПУО	Закон за предучилищното и училищното образование
ИКТ	Информационни и комуникационни технологии
ИРОПК	Информационен регистър на одобрените програми за повишаване на квалификацията на педагогическите специалисти
КСО	Корпоративна социална отговорност
КФН	Комисия за финансов надзор
МОН	Министерство на образованието и науката
НАП	Национална агенция за приходите
НПО	неправителствена организация
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ЦУТФ	Център на учебно-тренировъчните фирми
INFE	Международна мрежа за финансово образование (International Network on Financial Education)
ISCED	Международна стандартна класификация на образованието (International Standard Classification of Education)

РЕЗЮМЕ

Настоящият доклад представя констатациите от картографирането на програми и инициативи в България, фокусирани върху развитието на уменията на подрастващите за живот и работа чрез социални иновации, предприемачество и финансова грамотност, изпълнени през периода 2015 – 2020 г. Той предоставя моментна снимка на някои тенденции в изграждането на юношеските умения и има за цел да идентифицира пропуски, потенциални възможности и области за по-нататъшно усъвършенстване с особен акцент върху уязвими групи юноши и младежи, където е приложимо.

Картографирането е проведено през 2020 г. чрез кабинетно проучване, като са взети предвид няколко критерия – тематичната област на инициативата; уменията, които тя цели да развие; възрастовият диапазон/училищният етап; големината на целевата група; източниците на финансиране; участието на маргинализирани и уязвими подрастващи и младежи; ангажираните основни партньори и тяхната роля; механизмите на изпълнение, включително средата, в която се провеждат – в училище, извън училище, в неформална среда, лагери или други подходящи формати; мащаба на инициативата; нейния географски обхват (местен, национален) и периода на интервенцията.

Представен е **преглед на националната рамка на политиките и законовите разпоредби за училищното образование**, насърчаващи развитието на преносими умения, за да се очертае контекстът, в който са изпълнени инициативите. Наличните национални стратегически и законодателни документи са анализирани от гледна точка на възможностите, които те предоставят за развитието на преносими умения като част от ключовата компетентност предприемачество. Тези умения включват решаване на проблеми, аналитично мислене, креативно мислене, комуникационни и лидерски умения, умения за сътрудничество, преговори и вземане на решения, изследователски умения, дигитални умения, финансова грамотност, гражданска информираност, зачитане на многообразието, съпричастност, участие и лично благополучие.

Основните констатации от картографирането са представени по приложените критерии.

Идентифицирани са общо 95 инициативи в двете тематични области – предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. Някои от инициативите продължават. Списъкът няма претенции за изчерпателност или пълнота и е организиран като опис в приложение 2. Към него е добавена още една

група от 24 инициативи за млади хора на възраст над 18 години. По-подробен преглед на 15 избрани инициативи е включен в приложение 1.

Инициативите в двете области са насочени към изграждане както на специфични (твърди, технически) умения, така и на преносими (меки, универсални) умения, свързани с предприемачеството/социалните иновации и финансовата грамотност. Освен това има дейности, целящи подобряване на дигиталните умения, личностното развитие, гражданското съзнание, зачитането на многообразието, съпричастността. Информацията за някои инициативи обаче не предоставя достатъчно или точно описание на умения, чието постигане се цели.

Идентифицирани са няколко източника на финансиране на инициативите. Те са разделени на две основни групи – публични и частни. Публичното финансиране се получава главно чрез програми на Европейския съюз (ЕС) като „Еразъм+“ или Оперативните програми, както и от бюджетите на централната или местните власти. Източниците на частно финансиране са бизнес организации или техните фондации.

Наличната информация за повечето инициативи е от тяхното стартиране и рядко има данни за броя на достигнатите хора или други показатели. Инициативите са доста различни по отношение на участниците – от малки, еднократни местни до големи европейски проекти. Данните, включени в описа – където за тях има публична информация – са само за българското участие в такива проекти.

Инициативите са категоризирани като местни, регионални, национални, европейски или международни. Ако едно училище от България участва в европейски проект, инициативата е посочена в описа като „местна, част от европейски проект“, тъй като въздействието и обхватът в страната остават ограничени, въпреки европейските измерения.

Участието на маргинализирани и уязвими подрастващи и младежи се разглежда както в случаите, когато инициативите са насочени към такива групи, така и когато резултатите от инициативите са насочени към решаване на идентифицирани проблеми на такива групи без тяхното пряко участие.

Инициативите се изпълняват обикновено като извънкласни дейности/занимания по интереси или избираеми/факултативни предмети от публични институции, финансови институции, частни бизнес организации (нефинансови), училища, висши учебни заведения, неправителствени организации (НПО).

Повечето от идентифицираните инициативи се изпълняват от НПО и се финансират с безвъзмездни средства от публични или частни организации. В повечето случаи частните компании просто подкрепят инициативата и само с някои изключения определят нейните цели и обхват. Установени са ограничен брой инициативи, стартирани от публични институции. Има обаче и активни публични власти – като някои общини, които подкрепят много инициативи.

Видовете дейности, включени в инициативите, могат да бъдат класифицирани в четири основни групи:

- ✓ Разработване и разпространение на образователни ресурси за различни възрастови групи
- ✓ Разработване на програми за обучение и провеждане на обучение на учители
- ✓ Организиране на семинари, лагери или други форми на обучение за ученици
- ✓ Организиране на панаири, състезания и други събития.

Описът също включва кратко описание на инициативите, връзки към източника на информация за тях и контактите на изпълняващата организация.

Заклученията на доклада представят анализ на констатациите – идентифицирани пропуски, предизвикателства и препоръки. Основните пропуски по отношение на образователната политика и правната рамка са свързани с ограничения брой часове в учебните планове за началния и прогимназиалния етап и дела на темата, свързана с предприемачество в общообразователния предмет технологии и предприемачество. Той обаче, не е включен във всички учебни планове, поради което по-големият брой ученици от 8. и 9. клас изобщо не го изучават. В 10. клас предметът не е включен в учебните планове за общото образование.

Въпреки че правната рамка гарантира възможности за развитие на инициативност и предприемчивост като ключова компетентност в рамките на учебните планове в общото и професионалното образование и националната политика за учене през целия живот го подкрепя, специфичните мерки и действия при нейното прилагане са доста малко. През годините Министерството на образованието и науката (МОН) например предоставя обучение и подкрепа на преподавателите в учебните предприятия, но те са насочени само към определена ограничена група учители и ученици.

В съществуващите стратегически документи и законодателство, както и в Държавните образователни стандарти (ДОС) или в новите учебни програми, все още липсват ясни дефиниции и насоки относно спецификите на обучението по

предприемачество или финансова грамотност. Въпреки опитите да се прилага, спираловидният образователен модел все още се нуждае от подобрене, тъй като връзките между нивата са неясни и резултатите от обучението не допълват и надграждат предишното ниво. Липсата на национални стратегии за предприемачество и финансова грамотност¹ засяга концептуалното разбиране какво, как и кога трябва да се изучават в училище. Следователно преодоляването на пропуските в образователната политика и законодателство е от решаващо значение не само по отношение на формалното образование, но и на инициативите, прилагани в неформален или информален контекст.

Най-често изпълняващите организации – основно неправителствени организации, не предоставят информация как се измерва и сравнява въздействието на такива проекти върху знанията, уменията и нагласите на учениците с базовата линия, определена от резултатите от обучението във формалното образование – дали и как ги допълват и какви пропуски, ако има такива, се отстраняват.

Въпреки че има редица дългосрочни инициативи с високо ниво на устойчивост, техният обхват е ограничен, тъй като целевите групи са много специфични.

Важна бележка, която трябва да се направи по отношение на инициативите за финансова грамотност, е различният фокус на уменията, които те целят да развият. Повечето проекти, финансирани от частния (финансов) сектор в България, възприемат финансовата грамотност като информираност относно финансовите продукти и услуги и практически умения за използването им в управлението на личните финанси. Това не съответства на разбирането за финансова грамотност като преносимо умение. Обучението по финансова грамотност трябва да се разбира като набор от умения (в контекста на предприемаческата компетентност) и да се фокусира върху развитие на предприемаческо мислене, вместо да предоставя информация за продукти и услуги, предлагани от финансовия сектор.

Особеностите на възрастовите групи в различните училищни етапи не се вземат предвид в много от инициативите. В резултат на това свързаните с ключовата компетентност инициативност и предприемчивост умения, които те целят, нямат връзка с очакваните резултати от ДОС за общо и професионално образование за всеки училищен етап и очакваните резултати в учебните програми за всеки клас. Освен това повечето от проектите са насочени към гимназиалните етапи. Учениците от прогимназиален етап (от 5. до 7. клас) са най-пренебрегваната група,

¹ Преди окончателното завършване на този доклад е приета Национална стратегия за финансова грамотност и План за действие (2021 – 2025 г.) към нея. В момента създадената междуправителствена работна група разработва рамка на компетентностите по финансова грамотност. <https://www.minfin.bg/bg/1491>

заедно с учениците от уязвими групи.

Повечето от идентифицираните инициативи са еднократни проекти от местен характер, насочени към ограничена група ученици и нямат потенциал за разрастване.

При извършване на картографирането е установен проблем, свързан с недостатъчната или непълната публична информация за инициативите, предоставена от изпълняващите организации. Много често не е възможно да се намерят данни за достигнатата целева група, продължителността на интервенцията или постигнатото въздействие. Като беше посочено по-горе, публично достъпните данни рядко са съпоставими. Друг пропуск е, че много често резултатите от обучението не са правилно дефинирани или измерени. Само няколко от инициативите се основават на солидна педагогическа експертиза, което личи от описанието на интервенцията.

Едно от основните идентифицирани предизвикателства е свързано с разработването на подходящи стратегии за обучението по предприемачество / социални иновации и финансова грамотност, което ще осигури солидна теоретична и методологична основа и ще осигури механизми за измерване на тяхното въздействие. Това изисква съвместни усилия на публичните институции, академичните среди и неправителствения сектор, което само по себе си е предизвикателство. Такива стратегии трябва да очертаят рамката, в която да бъдат формулирани последователни планове за постигане на поставените цели и задачи чрез определяне на подходящи мерки и действия. Това ще даде на образователните институции и неправителствените организации, работещи в тази област, ясни сигнали какво е важно за обществото и икономиката и ще спести усилия и средства, иначе изразходвани за инициативи, които не отговарят на реалните нужди.

За да се гарантира, че средствата се изразходват ефективно и се постигат резултати, свързани с придобиването на умения, също така е важно финансиращите организации да имат процедури не само за контрол на финансовата отчетност, но и за качеството на разработените образователни материали и предоставянето на обучение, в които да се привличат експерти в областта.

Нивото и обхватът на съществуващата подготовка на учителите по предприемачество и финансова грамотност тепърва предстои да бъдат проучени и разгледани. Учителите трябва да повишат квалификацията си или да получат нова,

за да преподават теми по предприемачество и финансова грамотност в рамките на технологии и предприемачество, тъй като предметът е напълно нов и повечето от учителите не са преминали формално обучение за това.

Картографирането е проведено по време на световна криза, причинена от пандемията Covid-19. Тя оказва силно влияние върху всички сфери на живота и засяга не само образователната система на всички нейни нива, но и различните образователни инициативи за развитие на умения. Следователно, едно от най-големите предизвикателства, пред които предоставящите инициативи ще се изправят в бъдеще и които трябва да преодолеят, е как да ги преразгледат и адаптират, за да отговорят на променящите се реалности и да помогнат на младите хора да развият уменията, от които ще се нуждаят утре.

Има възможности, които могат да бъдат използвани за преодоляване на някои от съществуващите пропуски и предизвикателства, свързани с инициативите за развитие на преносими умения чрез предприемачество/социални иновации и финансова грамотност – разпоредбите в Закона за предучилищно и училищно образование (ЗПУО) и придружаващите го наредби, проектите на МОН за насърчване на извънкласните дейности/заниманията по интереси, механизмите за финансиране, предоставени от ЕС и съфинансирани от държавата. Инструментите на ЕС като Програма „Еразъм+“ ще продължат да играят жизненоважна роля в този процес с увеличеното си финансиране за образование и обучение, както е предвидено в новия дългосрочен бюджет на ЕС, който се фокусира върху инвестиции в дейности за развитие на умения.

Въпреки установените пропуски и предизвикателства, големият брой и разнообразието от инициативи, някои от които са доказали своята устойчивост, говори за вече натрупан опит от всички заинтересовани страни. Това е добра основа за разработване на стратегии, които да структурират и фокусират бъдещите усилия. Най-важната инвестиция в този аспект е първоначалното обучение на учителите, което да осигури дългосрочно и дълбоко въздействие и устойчивост на всички усилия, вложени до момента в развитието на уменията чрез инициативи по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност.

Въз основа на идентифицираните пропуски, предизвикателства и възможности са разработени следните **препоръки**, които са насочени към четири основни групи заинтересовани страни: публични органи; образователни институции; изпълняващи организации; финансиращи организации. Препоръките предлагат възможни действия, свързани с необходимостта от:

- ✓ последователна национална политика и правна рамка за обучението по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност
- ✓ повече видимост, възможност за разрастване и възпроизвеждане на съществуващите добри практики
- ✓ ефективно и ефикасно използване на финансирането на инициативите
- ✓ включване на недостатъчно представените групи.

Препоръки към публичните власти

Тази група препоръки има за цел да предложи възможни действия на публичните власти – като Министерския съвет, министерствата на образованието и науката, на финансите, на икономиката и техните структури – да отговорят на необходимостта от ясна и последователна рамка за обучението по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. Такава рамка осигурява здрава теоретична и методологична основа и механизми за измерване на въздействието от обучението в тези области. Това има положителен ефект не само върху формалния образователен процес, но и върху развитието на уменията на подрастващите и младежите в неформален или информален контекст. Рамката предоставя на изпълняващите организации – образователни институции и НПО, ясни указания към какви умения да се насочат и спестява усилия и средства, иначе изразходвани за инициативи, които не отговарят на реалните нужди. Като се вземат предвид тези съображения, се препоръчва:

- ✓ Публичните власти в сътрудничество със заинтересованите страни от образователните институции, частния сектор и неправителствените организации да разработят национални стратегии за обучение по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност, съобразени с целите на националната политика за учене през целия живот и съдържащи съответни планове за действие, механизми за измерване на въздействието от дейностите и разпределение на финансови ресурси за тяхното изпълнение.²
- ✓ МОН в сътрудничество с образователни институции да преразгледа ДОС и учебните програми по предметите, свързани с предприемачеството, въз основа на цялостна оценка на тяхното прилагане след влизането в сила на ЗПУО през 2016 г. и рамката, определена от бъдещите стратегически документи за образованието по предприемачество и финансова грамотност.
- ✓ МОН да инициира анализ и оценка на инициативите по предприемачеството/социални иновации и финансова грамотност, което да изведе постиженията и недостатъците на съществуващите практики.

² По време на финализиране на настоящия доклад е приета Националната стратегия за финансова грамотност и в момента работната група разработва рамка на компетентностите по финансова грамотност. <https://www.24chasa.bg/novini/article/9502889>

- ✓ МОН да предоставя обществено достъпни данни за въздействието на своите проекти за извънкласни дейности/занимания по интереси по област, вид, включени ученици и учители и механизмите, използвани за измерване на придобитите умения и знания, което да ще позволи при тези проекти да се прилага бюджетиране въз основа на изпълнението с цел по-силно обвързване на финансирането с постигнатите резултати.

© Shutterstock

Препоръки към образователните институции

Тези препоръки имат за цел да подчертаят съществуващите възможности, които образователните институции могат да използват, за да подобрят развитието на уменията на учениците и преподавателите чрез инициативи по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. Възможностите, предвидени от ЗПУО, позволяват на училищата да си поставят специфични образователни цели и да привличат общини, неправителствени организации, работодатели и други заинтересовани страни в обществения диалог по съответните въпроси в образованието. Автономията на университетите и колежаите им позволява да реагират по-бързо и ефективно на установените пропуски на пазара на труда. От особен интерес е предоставянето на обучение на учители, което очевидно е най-важната инвестиция, тъй като осигурява дългосрочно положително въздействие и

устойчивост на всички усилия, вложени до момента в развитието на уменията по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. За да се възползват напълно от тези възможности, се препоръчва:

- ✓ Училищата да въвеждат иновативни учебни програми за предмети, свързани с предприемачество/социални иновации и финансова грамотност или да ги включват като избираеми/факултативни предмети или занимания по интереси, за да осигурят развитие на съответните преносими умения и да запълнят пропуските в ДОС и учебните програми.
- ✓ Университетите и колежаите да осигурят избираеми курсове за студенти от неикономически специалности, за да подобрят тяхната предприемаческа култура и финансова грамотност.
- ✓ Университетите и колежаите, предлагащи педагогически програми, да включват курсове по методика на обучението по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност при първоначалното обучение на учители и в програмите за повишаване на професионалната им квалификация.

Препоръки към изпълняващите организации

Този набор от препоръки е насочен към преодоляване на липсата на съпоставима публично достъпна информация за обхвата и дизайна на инициативите. Те предлагат някои възможни действия, които изпълняващите организации могат да предприемат по отношение на видимостта и комуникацията на техните инициативи, за да подпомогнат тяхното разрастване, възпроизводимост и устойчивост и да послужат като основа за сравнителен анализ. Препоръчва се:

- ✓ Изпълняващите организации да предоставят публично достъпна и съпоставима информация за знанията, уменията и нагласите на учениците, постигнати чрез инициативите и измерени спрямо базовите нива на резултатите от обучението, определени във формалното образование, със специален акцент върху пропуските, които са отстранени.
- ✓ Изпълняващите организации да разработят своите учебни материали, като вземат предвид компетентностите, които са обект на образователната политика и законодателство, за да се гарантира, че инициативите ги допълват уместно и ефективно.
- ✓ Изпълняващите организации да извършват както вътрешен, така и външен бенчмаркинг, за да подобрят своето представяне и да се насърчи обменът на добри практики.

Препоръки към финансиращите организации

Този набор от препоръки предлага някои действия, с които организациите, предоставящи средства за изпълнението на инициативите, могат да подобрят

получаването на адекватна обратна връзка и да се гарантира, че средствата се изразходват ефективно и са постигнати подходящи резултати от обучението за придобиване на умения.

- ✓ Финансиращите организации да установят процедури не само за контрол на финансовата отчетност, но и на въздействието, постигнато чрез качеството на разработените образователни материали и предоставянето на обучение, което трябва да се извършва от експерти в областта.
- ✓ Финансиращите организации да изискват от изпълняващите организации да използват ясни механизми за измерване на въздействието на интервенцията чрез инициативите.
- ✓ Финансиращите организации да насърчават инициативи за недостатъчно представени групи в инициативите – ученици от прогимназиален етап (от 5. до 7. клас) и ученици от уязвими групи.
- ✓ Финансиращите организации да насърчават повече инициативи, които се основават на предишен опит или имат потенциал за разрастване.

ВЪВЕДЕНИЕ

Цел и обхват

Настоящият доклад представя картографиране на съществуващите програми и инициативи в България, фокусирани върху развитието на уменията на подрастващите за живота и работата чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност. Картографирането се основава на резултатите от кабинетно проучване на националните образователни политики и законодателство, насърчаващи развитието на предприемаческо и иновативно мислене, както и програми и инициативи, предоставени от различни заинтересовани страни – правителство, частен сектор, организации на гражданското общество, академични среди и изследователски институции, фокусирани върху насърчаването на практически предприемачески опит.

Картографирането предоставя моментна снимка на някои тенденции в изграждането на уменията на младите хора. Целта е да се идентифицират пропуски, потенциални възможности и области за по-нататъшно подобрене, като се обърне специално внимание на уязвимите младежи, където е приложимо.

Инициативите са разделени на две основни категории в зависимост от фокуса им върху развитието на уменията чрез 1) социални иновации/предприемачество и 2) финансова грамотност. Първата категория е по-широка, следователно инициативите в нея са по-многобройни.

Анализът на националните политики и програми, свързани с развитието на уменията на подрастващите чрез предприемачество/социални иновации и финансова грамотност, обхваща периода от 2015 до 2020 г. Картографирането включва тематичната област на инициативата, уменията, които тя цели да развие, възрастовия диапазон и размера на целевата група, участието на маргинализирани и уязвими младежи, ангажирани основни партньори и тяхната роля и механизми за изпълнение, включително средата, в която се провеждат – в училище, извън училище, в неформална среда, лагери или други подходящи формати; мащаба на инициативата; нейния географски обхват (местен, национален) и периода на интервенцията.

Структура

Докладът е структуриран, както следва:

1. Резюме
2. Въведение
3. Преглед на съществуващата национална политика и правна рамка, насърчаващи развитието на преносими умения
4. Картографиране на инициативи за развитие на умения чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност и ключови констатации
5. Заключение – идентифицирани пропуски, предизвикателства и възможности
6. Препоръки

Приложение 1. Избрани инициативи

Приложение 2. Опис на проекти, програми и инициативи

Методология

Методологията на проучването включва четири основни задачи, предназначени да отговорят на целите на картографирането:

1. Преглед на политическата и правната рамка. Констатациите представят рамката, в които инициативите, програмите и проектите се изпълняват от 2015 г. насам.
2. Кабинетно проучване на съответните програми и проекти на различни заинтересовани страни, организирани в структуриран шаблон. В процеса бяха прегледани широк спектър от онлайн източници като уебсайтове на съответни институции, организации или проекти.
3. Картографиране на инициативите с анализ на установените пропуски, потенциални възможности и области на действия за по-нататъшно усъвършенстване, фокусирани върху развитието на уменията на подрастващите.
4. Опис на идентифицираните инициативи. Той е представен като приложение към доклада от картографирането.

Ограничения

Методът на изследване, използван в картографирането, е кабинетно проучване, чрез което се събира информация само от публично достъпни онлайн източници като уебсайтове и страници в социалните медии. Идентифицираните инициативи са разнообразни не само по своя характер, но и по описанията си, предоставени от изпълняващите ги организации. Тези описания се различават изключително по форма и информация за изследваните аспекти на интервенцията като ясна

дефиниция на развитите умения, размер на целевата група, роля на всеки партньор, механизъм за изпълнение и дори описание на самата инициатива.

Избраните инициативи са насочени към юноши между 10 и 19 години, но поради хетерогенния формат на данните по отношение на възрастовия диапазон на целевите групи, те бяха разделени на три групи според училищния етап на целевите групи – начален, прогимназиален и гимназиален (ISCED 1 – 3), за да се постигне известна съпоставимост на инициативите.

Тъй като не са използвани първични методи за събиране на данни като интервюта или проучвания, заключенията с установените пропуски, възможности и области за по-нататъшно подобрене се основават само на информацията за инициативите, събрана чрез кабинетното проучване.

Картографирането включва само програми, проекти, инициативи и дейности (наричани тук общо инициативи) с национален или местен обхват, които са били изпълнени през последните пет години (2015 – 2020) или все още се изпълняват. Следователно то дава само моментна снимка на текущата ситуация и не описва дългосрочни тенденции.

Картографирането няма за цел да прави каквито и да било оценки за качеството на образователните материали или методите на преподаване, използвани в инициативите. Въздействието на инициативите се обсъжда само по отношение на обхвата и мащаба, когато такава информация е налична.

Друго ограничение е липсата на подобни изследвания на инициативи за изграждане на преносими умения чрез социални иновации/предприемачество. Единственият съществуващ цялостен преглед и анализ на дейностите и основните действащи лица в областта на финансовата грамотност в страната е Бялата книга на финансовата грамотност в България (2016)³, разработена от Фондация „Инициатива за финансова грамотност“. Тя също така включва изчерпателен списък на съществуващите ресурси и техните доставчици. Информацията и препоръките обаче отразяват състоянието към 2015 г.

Понастоящем България няма национална стратегия за обучението по предприемачество. Проект на стратегия за обучението по финансова грамотност беше публикуван едва наскоро за обществено обсъждане. Липсата на стратегии

³ Анализът е осъществен в рамките на проект „Карта на финансовата грамотност на България“, финансиран от Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. <https://epale.ec.europa.eu/bg/resource-centre/content/byala-kniga-na-finansovata-gramotnost-v-blgariya>

означава, че досега не са правени никакви или малко съществени изследвания за установяване на състоянието на образованието по предприемачество (включително социални иновации) и обучение по финансова грамотност както в официални, така и в неформални условия, и за идентифициране на съществуващите пропуски и проблеми. Това се отразява отрицателно на общата рамка на образователната политика, тъй като няма ясно определен контекст, в който да се постави обучението по предприемачество и финансова грамотност, техните приоритети, цели и задачи, както и времевата рамка за това.

За да се преодолеят дискутираните по-горе ограничения, тези въпроси трябва да бъдат допълнително проучени с фокус върху качеството и въздействието на инициативите, включително мненията на финансиращите организации и бенефициентите на такива интервенции.

Дефиниции

За целите на този доклад се използват следните дефиниции на ключови термини и концепции, приети от УНИЦЕФ:

Иновация: ново или значително подобро решение, с което се ускорява намаляването на неравенствата при децата и младежите и се насърчава постигането на висококачествени резултати. Тя се възприема като стратегия за справяне със сложни предизвикателства, пред които са изправени децата и младежите по целия свят.

Социални иновации: ново решение на социален проблем, който е по-ефективен, ефикасен и устойчив, за който създадената стойност натрупва предимно обществото като цяло, а не частните лица.

Преносими умения (умения на 21. век): широк набор от умения, за които се смята, че са критично важни за успеха в днешния свят. Специфичните умения могат да бъдат дефинирани по различен начин за различните хора и места, но обикновено включват решаване на проблеми, аналитично мислене, творческо мислене, комуникационни и лидерски умения, умения за сътрудничество, преговори и вземане на решения, изследователски умения, цифрови и информационно-комуникационни умения, финансова грамотност, гражданско съзнание, зачитане на многообразието, съпричастност, участие и лично благосъстояние.

Акселератор: колективни програми за подкрепа на група стартиращи бизнеси за определен период от време с интензивно наставничество, обучение и финансиране

за разработване на техните бизнес идеи. Те обикновено завършват с презентация или демонстрация с цел осигуряване на допълнителни инвестиции.

Инкубатор: инкубаторът помага на нови и стартиращи компании, като предоставя услуги като офис площи, обучение, работа в мрежа, маркетинг и бизнес съвети. Той може да играе ролята на изследователски или технологичен център, или да бъде създаден в рамките на една компания, за да се създадат условия за развитието на нови идеи.

Финансова грамотност (дефиниция на ОИСР/PISA): знания и разбиране на финансовите понятия и рискове, както и уменията, мотивацията и увереността да се прилагат тези знания и разбиране, за да се вземат ефективни решения в редица финансови контексти, да се подобри финансовото благосъстояние на хората и обществото и да се дава възможност за участие в икономическия живот (OECD, 2013)

Подрастващи: УНИЦЕФ ги определя като хора на възраст между 10-19 години.

Младежите се определят от ООН като хора на възраст между 15-24 години.

ПРЕГЛЕД НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА И ПРАВНАТА РАМКА НА УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, НАСОЧЕНИ КЪМ РАЗВИТИЕ НА ПРЕНОСИМИ УМЕНИЯ

Преносимите умения като част от ключовата компетентност предприемачество

Преносимите умения (умения на 21. век, меки, основни или универсални) се определят като широк набор от умения, които са критично важни за хората днес и включват решаване на проблеми, аналитично мислене, творческо мислене, комуникационни и лидерски умения, умения за сътрудничество, преговори и вземане на решения, изследователски умения, цифрови и информационно-комуникационни умения, финансова грамотност, гражданско съзнание, зачитане на многообразието, съпричастност, участие и лично благосъстояние. Развитието на такива умения при подрастващите е от решаващо значение за успеха на индивида през 21. век.

В компетентностния образователен модел, възприет в Европейския съюз (ЕС) с Европейската референтната рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот, компетентностите се разбират като съчетание от знания, умения и нагласи/отношения, а част от тях се определят като ключови – „от които всички индивиди се нуждаят за лична реализация и развитие, активно гражданство, социално включване и заетост“ (Recommendation 2006/962/EC). Една от тези компетентности е инициативността и предприемчивостта, която „се отнася до способността на индивида да превръща идеите в действие. Тя включва креативност, иновации и поемане на риск, както и способността за планиране и управление на проекти за постигане на целите. Това подкрепя хората не само в ежедневието им у дома и в обществото, но и на работното място“ (Recommendation 2006/962/EC).

През 2018 г. Европейската референтна рамка бе преразгледана и инициативността и предприемчивостта е преименувана на предприемаческа компетентност, която е „способността за действие в съответствие с благоприятни възможности и идеи и за тяхното трансформиране в ценности за другите хора. Тя се основава на творчество, критично мислене, способност за решаване на проблеми, инициативност, постоянство и умение за работа в сътрудничество с цел планиране и управление на проекти, които имат културна, социална или финансова стойност“ (Препоръка 2018/C 189/01, 2018).

Европейската референтна рамка посочва, че предприемаческата компетентност се развива чрез интервенции за постигане на знания, умения и нагласи, свързани с

нея. Учащите трябва да знаят за „контекста и възможностите за превръщане на идеите в действия“ и „да разбират подходите за планиране и управление на проекти“. Самосъзнанието за собствените силни и слаби страни е също толкова важно, колкото и икономическите знания и принципите на устойчивото развитие. Предприемаческите умения са свързани с различни аспекти на творчеството – въображение, критично мислене, решаване на проблеми, комуникация, работа в екип, както и способността за вземане на финансови решения. Учащите трябва да могат да се „справят с несигурността, неяснотата и риска като част от вземането на информирани решения като основно житейско умение“. Предприемаческата нагласа включва чувството за инициативност, проактивност и постоянство в постигането на целите, както и в отношенията, мотивиращи другите и проявяващи съпричастност (Препоръка 2018/С 189/01, 2018).

Образователните политики в България, насочени към насърчаване на развитието на инициативност и предприемчивост, са тясно свързани с присъединяването на страната към ЕС и необходимостта от образователна реформа с цел синхронизиране на нивата на знания чрез възприемане на компетентностния подход и концепцията за учене през целия живот като основополагащи. В допълнение към компетентностите, свързани със специфичните знания, умения и способности, необходими за дадена професионална област, той подчертава значението на преносимите умения.

Тъй като резултатите от обучението на идентифицираните интервенции имат за цел да развият преносими умения, те попадат предимно в обхвата на инициативността и предприемчивостта (или предприемаческата компетентност), прегледът на рамката на политиките и законодателството в България ще се фокусира върху действията и мерките, насърчаващи развитието на тази ключова компетентност. Въпреки това, макар и да не са изследвани в детайли тук, и други компетентности – дигитални, умения за учене или гражданска компетентност, също са свързани с инициативността и предприемчивостта в процеса на развитие на умения чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност.

Рамка на политиките

Обучението по предприемачество е поставено в дневния ред на образователната система през 2008 г. с приемането на **Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2008 – 2013 година**, в която ключовите компетентности са определени като „процес на постоянно усвояване на знания и умения ... не само чрез традиционните форми в образованието и институции за обучение, но също и на работното място, у дома или през свободното си време“ (2008)“. Това е и първият документ, в който се подчертава ролята и мястото на образованието по

предприемачество и се признава инициативността и предприемчивостта като една от ключовите компетентности. В нея са посочени цели за прилагане на обучението по предприемачество, като се насърчава интеграцията му в други предмети и са предвидени дейности, насочени към: „Развитие на заложените в училищното образование ключови компетентности като ИКТ, чужди езици, предприемачество, умения за учене с оглед рамката на ЕС, която ги дефинира като знания, умения и отношения не само във формалното (училищно) образование, но и в неформалното (извънкласни и извънучилищни инициативи) и самостоятелното учене (самообразование)“ (Министерски съвет, 2008).

С приемането на концепцията на ЕС за учене през целия живот като основополагаща, инициативността и предприемчивостта е въведена в националната образователна политика и законодателство като ключова компетентност. Националните стратегически и правни документи не дават конкретно за страната описание на компетентността, тъй като се приема определението в Европейската референтна рамка представена в приложението към Препоръката от 18 декември 2006 г. относно ключовите компетентности за учене през целия живот (Recommendation 2006/962/EC).

По-широкото разбиране за предприемачеството като способността на индивида да превръща идеите в действие поставя теоретичните основи на обучението по предприемачество в българското училищно образование (Delinesheva, 2019). Както в повечето страни от ЕС, в България се използва следното определение за обучение по предприемачество:

Обучението по предприемачество е за учащи се, които развиват уменията и нагласите си така, че да могат да превърнат творческите идеи в предприемаческа дейност. Това е ключова способност за всички учащи се, което поддържа личното развитие, активното гражданско участие, социалното включване и пригодността за трудова заетост. То е от значение в целия процес на учене през целия живот, във всички дисциплини на обучение и за всички форми на образование и обучение (формалното, неформалното и самостоятелното), които допринасят за предприемачески дух или поведение, със или без търговска цел. (Европейска комисия/ИАОАК (EACEA)/„Евридика“, 2016 г.)

През разглеждания период основният документ в България, в който се посочват принципите, приоритетите, действията и целите, свързани с ученето през целия живот, е **Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020 година**. Тя определя стратегическата рамка на държавната политика за образованието и обучението за периода, насочена към постигане на европейската цел за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж. Стратегията подчертава необходимостта от непрекъснато развитие на девет ключови компетентности,

включително инициативност и предприемчивост. Един от приоритетите в нея е: „Насърчаване на образованието и обучението, съобразени с нуждите на икономиката и промените на пазара на труда“ (2014).

Стратегията също така подчертава необходимостта от партньорства между образователния сектор и бизнеса с цел изграждане на знанията, уменията и компетентностите, изисквани от пазара на труда, и насърчава иновациите и предприемачеството във всички форми на обучение, така че всички граждани да постигнат универсален ключ компетентности, като умения за учене, културна осведоменост, активност и предприемчивост, както и преносими умения като работа в екип, вземане на решения, разрешаване на конфликти и др.

Стратегията се осъществява чрез **годишни планове за действие** за нейното изпълнение, приети от Министерския съвет, които подлежат на редовно отчитане на състоянието на изпълнение, включително за констатираните проблеми и необходимостта от адаптиране на мерките, както и сътрудничеството между различни участници. Мерките в планове за действие, насърчаващи развитието на инициатива и предприемачество като ключова компетентност, обаче са доста ограничени.⁴

Значението на образованието по предприемачество е подчертано в **Плана за действие „Предприемачество 2020 – България“** (Министерски съвет, 2015). Той е приет в съответствие с Плана за действие „Предприемачество 2020 – Възраждане на предприемаческия дух в Европа“ на Европейската комисия, който разглежда образованието и обучението по предприемачество със специален акцент върху включването му в начален и прогимназиален етап на училищното образование. Най-важното е, че дори да не правят кариера като предприемач, младите хора увеличават своята пригодност за заетост с придобитите „познания за стопанския сектор и основополагащи умения и нагласи, като творческо мислене, инициативност, упоритост, готовност за работа в екип, способност за преценка на риска и чувство на отговорност“ (Съобщение COM(2012) 795 окончателен, 9.1.2013). Въпреки че българският План за действие акцентира върху необходимостта от обучение по предприемачество в цялата образователна система, не се предвиждат конкретни действия с разпределени бюджети.

Нито в Стратегията за учене през целия живот, нито в Плана за действие „Предприемачество 2020 – България“ се обсъждат социалните иновации и финансовата грамотност в контекста на образованието и обучението по

⁴Бел. авт. По-подробно описание на мерките е дадено в раздела за инициативи на обществени организации по-долу (забележка на автора).

предприемачество.

Както беше споменато по-горе, към момента България няма конкретни национални стратегии за обучението по предприемачество или финансова грамотност, въпреки че са положени някои усилия, особено по отношение на финансовата грамотност. През 2013 г. има опит за инициране на национална стратегия за финансова грамотност, която да предвиди постепенното включване на финансовото образование в средните училища в периода 2014 – 2018 г.⁵ През 2018 г. в рамките на петгодишен проект за техническа помощ с ОИСР/INFE и Министерството на финансите на Нидерландия е създадена междуведомствена работна група от представители на институции, надзорни органи и неправителствени организации, оглавявана от Министерството на финансите, която да разработи стратегия за финансова грамотност. Проектът включва предоставяне на техническа помощ в три основни области – изследвания, преглед и картографиране на нивото на финансова грамотност, текущи дейности и инициативи, идентифициране на приоритети и целеви групи, чрез използване на методологията и стандартите на ОИСР. През декември 2020 г. проектът на стратегия и план за действие беше публикуван за обществено обсъждане.⁶

Липсата на стратегии означава, че няма ясно формулирана държавна политика за обучението по предприемачество и финансова грамотност по отношение на техните приоритети, цели и задачи, конкретни мерки, които да се прилагат във формална, неформални и информални образователна среда, както и времевата рамка за постигането им.

Правна рамка

Правната рамка в България, регулираща училищното образование – общо и професионално, включва актове и наредби, сред които най-важни са:

- ✓ Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015)
- ✓ Закон за професионалното образование и обучение (ЗПОО, 1999)
- ✓ Държавни образователни стандарти (ДОС) – 19 наредби, определящи задължителните изисквания за резултатите в системата на предучилищното и училищното образование, както и за условията и процесите на тяхното постигане.⁷

⁵ <https://www.fsc.bg/bg/novini/finansovata-gramotnost-e-nay-dobrata-zashtita-za-potrebitelite-na-finansovi-uslugi-3583.html>

⁶ <http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5744>

⁷ Държавните образователни стандарти в системата на предучилищното и училищното образование са за: 1. предучилищното образование; 2. усвояването на българския книжовен език; 3. (В сила от 14.11.2015 г.) учебния план; 4. (В сила от 14.11.2015 г.) общообразователната подготовка; 5. профилираната подготовка; 6. придобиването на квалификация по професия; 7. приобщаващото образование; 8. гражданското, здравното,

Приемането на **Закона за предучилищното и училищното образование** (ЗПУО, 2015) доведе до основни промени във философията, целите и принципите на училищното образование. Той измести съществуващата парадигма към компетентностен подход в образованието. Бяха въведени девет ключови компетентности, базирани на Европейската референтна рамка за ключови компетентности, включително инициативност и предприемчивост. Новият задължителен предмет технологии и предприемачество, който се изучава от 1. до 9. клас в общообразователните училища, се превърна в основен инструмент за развитието на тази ключова компетентност. В професионалните училища предприемачеството и икономиката станаха задължителни предмети за всички ученици съответно в 8. и 10. клас. Профилиращият предмет предприемачество беше въведен в новия профил „Предприемачески“, който се изучава в общообразователните училища в 11. и 12. клас.

Предметът технологии и предприемачество замести три предмета в бившата Културна и образователна област „Бит и технологии“, като се разширява обхватът на концепциите, свързани с икономиката, предприемачеството, финансовата грамотност и кариерната ориентация, изучавани в тях. Неговите цели, съдържание и характеристики са заложили в ДОС за общообразователната подготовка, според който „учебният предмет технологии и предприемачеството е насочен към придобиване на умения да се реагира на новости и да се поема отговорност, като се гради умение за инициативност и предприемчивост“ (Наредба № 5 от 30.11.2015 г.). По този начин фокусът на резултатите от обучението, свързани с икономиката, е изместен от областта на технологиите към предприемачески знания, умения и нагласи. ДОС също така посочва, че „критичното мислене, справянето с проблеми, вземането на решения, инициативността, творчеството, поемането на отговорност, работата в екип са компетентности, които се придобиват при изучаването на всички предмети“ (Наредба № 5 от 30.11.2015 г.).

Предметът предприемачество за профилирана подготовка, изучаван в 11. и 12. клас, надгражда технологии и предприемачество и представлява крайното най-високо ниво на обучението по предприемачество, придобивано в общообразователните училища. Трябва обаче да се отбележи, че акцентът върху

екологичното и интеркултурното образование; 9. оценяването на резултатите от обучението на учениците; 10. информацията и документите; 11. институциите; 12. физическата среда и информационното и библиотечното осигуряване на детските градини, училищата и центровете за подкрепа за личностно развитие; 13. (В сила от 14.11.2015 г.) познавателните книжки, учебниците и учебните помагала; 14. статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти; 15. управлението на качеството в институциите; 16. инспектирането на детските градини и училищата; 17. финансирането на институциите; 18. нормирането и заплащането на труда; 19. организацията на дейностите в училищното образование. <https://www.mon.bg/bg/100104>

икономиката в обучението по предприемачество все още е твърде голям. Съществуват и някои недостатъци по отношение на съответствието между специфичните цели и резултатите от обучението на всеки етап, което не е напълно осигурено в ДОС и учебните програми.

Във всички професионални гимназии като задължителни предмети се изучават предприемачество и икономика съответно в 8. и в 10. клас, а в икономическите специалности – и други предмети, свързани с икономиката в целия курс на обучение и особено в 11. и 12. клас.

В допълнение към предмета технологии и предприемачество, обучението по предприемачество и финансова грамотност, както и кариерното ориентиране (като част от предприемаческата компетентност) намират място и в часа на класа „използван за последователното развитие на класа, за патриотично възпитание и за изграждане на граждански компетентности, включително чрез „ученическо самоуправление“ (ЗПУО, 2015). ДОС за гражданско, здравно, екологично и межкултурно образование предвижда освен компетенциите, посочени в рамковите изисквания за всяка от тези образователни области, дейности и проекти по теми, свързани с финансово-правните ограмотяването, включително избора на първа работа, се извършва и по време на клас. Съгласно рамковите изисквания при организиране на часа на класа кариерното ориентиране е заложено по 1 час седмично в 4., 7. и 10. клас, а финансовата грамотност, включително темата „Моята първа работа“ – по 1 час в 8., 9., 10. и 11. клас и 12 часа в 12. клас (Наредба № 13 от 21.09.2016 г.).

Въпреки че не е включена като отделна тематична област в рамковите изисквания, инициативността и предприемчивостта може да се развива и чрез дейности за кариерно ориентиране в часа на класа или часовете за занимания по интереси в рамките на целодневната организация на учебния процес.

Предметите, свързани с предприемачество, са представени на фигура 1 по училищен етап и специфични цели.

ПРОФИЛИРАНО ОБРАЗОВАНИЕ

ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Втори гимназиален етап (ISCED 3)

- Познаване, анализиране и интерпретиране на процесите, личностните черти и поведението, свързани с успешно кариерно развитие и изява в предприемачеството.
- Познаване на базисните икономически понятия, овладяване на основните принципи на пазарната икономика и формиране на икономическо мислене.
- Получаване на познавателни и практически умения за лидерство, стартиране на предприемаческа дейност и реализиране на бизнес идеи.
- Познаване и прилагане на умения за ефективна и ефикасна работа в екип, реализиране на основните управленски функции и информирано вземане на решение.

ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Втори гимназиален етап (ISCED 3)

Задължителни предмети за професионална подготовка
за всички икономически специалности

Специфични цели за всеки предмет.

ОБЩО ОБРАЗОВАНИЕ

ТЕХНОЛОГИИ И ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Първи гимназиален етап (ISCED 3)

- Осъзнаване ролята на технологиите за решаване на проблеми в предприемаческата дейност и за осъществяване на собствена идея.
- Активизиране инициативността и предприемчивостта на учащите се.
- Мотивиране на учащите се за осъществяване на информиран избор за кариера.
- Осъзнаване на възможностите за кариерно развитие и избор на подходяща профилирана подготовка във втори гимназиален етап.
- Разширяване на знанията, осигуряващи икономическа и финансова грамотност.
- Развиване на предприемачески умения за стартиране на собствен бизнес в условията на свободната стопанска инициатива.

Прогимназиален етап (ISCED 2)

- Поставя се началото на формиране на ключовата компетентност „Инициативност и предприемчивост“ чрез:
 - навлизане в реална икономическа среда;
 - проучване на добри предприемачески практики;
 - изява на предприемаческа инициатива.
- Създават се условия за осъществяване на осъзнат избор на образование и професия.

Начален етап (ISCED 1)

- Изграждане на основни знания, умения и отношения, свързани със съвременния икономически живот.
- Разбиране значимостта на различни професии и необходимостта от лидери за развитието на общността.
- Възпитаване в инициативност, предприемчивост и отговорност.

ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

(вкл. училища по изкуства и спорт)

Първи гимназиален етап (ISCED 3)

ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

- Усвояване на базисни познания за предприемачеството.
- Възпитаване в инициативност и предприемчивост.
- Формиране култура на предприемаческо мислене.
- Формиране на умения и нагласи за предприемаческо поведение.
- Изграждане на позитивно отношение към предприемачеството като възможен избор на кариера.

ИКОНОМИКА

- Усвояване на базисни познания за икономиката.
- Формирането на икономическо мислене и собствена позиция на младите хора при оценяване на явленията в обществото и в стопанската практика.
- Изграждане на поведение и формиране на икономически ценности, които да се превърнат в поведенческа практика на учениците.

Въпреки тези положителни стъпки, обхватът на свързаните с предприемачеството теми остава доста ограничен. В начален етап (ISCED 1) предметът се изучава 1 час седмично. Съдържанието и очакваните резултати от обучението, свързани с предприемачеството, са включени само в една от петте теми в учебната програма – „Професии и предприемачество“, което означава, че учениците получават обучение по предприемачество само от 6 до 8 часа годишно.

Подобна е ситуацията и в прогимназиален етап – като задължителен предмет технологии и предприемачество се изучава 1,5 часа седмично в 5. и 6. клас и 1 час в 7. клас. Съдържанието е организирано в 6 теми, като само една – „Икономика“, е свързана с предприемачеството и обхваща от 10 до 13 часа годишно.

Трябва да се отбележи, че в първи гимназиален етап предметът технологии и предприемачество е задължителен само за ученици в общообразователните училища в класове без интензивно или разширено изучаване на чужд език. Останалите – които са преобладаващата част – не изучават предмета, включително и учениците, които са приети в 8. клас в профил „Предприемачески“, същинското обучение по който е чак в 11. и 12. клас. Освен това технологии и предприемачество, който е единственият задължителен предмет, свързващ общото с профилираното образование по предприемачество, не се изучава в 10. клас. Това е предизвикателство за предварителна подготовка на учениците за същинското обучение в профила. Изход от тази ситуация е технологии и предприемачество да стане избираем и да се включат допълнителни предмети като избираеми или факултативни. Последните обаче са доста ограничени и често не се предлагат от училищата поради финансови причини. Освен това по този начин не могат да се решат проблемите, пред които са изправени учениците, които идват от други училища и избират профила след 10. клас.

Профилираната подготовка се осъществява в общообразователните училища в 11. и 12. клас. Има единадесет профила, единият от които е „Предприемачески“⁸. Целта на профилираното обучение по предприемачество е да развие икономическа култура, управленски умения, предприемачески компетенции и поведение. Предприемачеството е основният задължителен профилиращ предмет (Наредба № 7 от 11.08.2016 г.). Състои се от четири модула – „Предприемачество и кариерно развитие“, „Пазарна икономика“, „Стартиране на собствен бизнес“, „Управление на предприемаческата дейност“, които следват учебните програми, одобрени от МОН (2018). Вторият задължителен профилиращ предмет може да бъде

⁸ Бел. авт. Този профил наследява предишния, наречен „Технологичен – Предприемачество и бизнес“. С новия профил се цели да се осигури по-добре структуриран учебен план и изчерпателни учебни програми.

информационни технологии или география и икономика. В учебния план трябва също да бъдат включени един или два допълнителни избираеми профилиращи предмета, както и други предмети, избрани от училището, включително в учебно предприятие (например учебно-тренировъчна фирма, учебна компания и др.). Предприемачество може да се изучава като профилиращ предмет и в други профили – например „Чужди езици“, „Изобразителни изкуства“, „Софтуерни и хардуерни науки“.

Учебните планове за професионално образование включват в рамките на общата професионална подготовка в Раздел А задължителните предмети предприемачество в 8. клас и икономика в 10. клас, които се изучават във всички видове професионални и специализирани училища като училища по изкуства и спорт, които също осигуряват професионална квалификация (Наредба № 4 от 30.11. 2015 г.). Различни задължителни предмети се изучават от ученици във всички икономически специалности в 5-годишния курс на обучение в двата гимназиални етапа. Учениците преминават задължителна учебна практика по специалността, включително работа в учебно предприятие (например учебно-тренировъчна фирма, учебна компания) и производствена практика в предприятие.

Както в професионалното, така и в профилираното образование предприемаческите умения и нагласи се развиват и чрез работа в учебно предприятие⁹. Учебното предприятие е „педагогически инструмент, основан на практически опит, придобит чрез изпълнение на проект за създаване и управление на предприятие и взаимодействие с външната среда (т.е. бизнес света или местната общност)“. Учебните предприятия могат да бъдат разделени на две основни групи, в които: „1) учениците извършват реална икономическа дейност, като управляват собствена компания, макар и в защитена среда и с педагогическа цел: т.е. учебни компании, произвеждащи и/или продаващи реални продукти или услуги; 2) или симулация на икономическа дейност (виртуални или тренировъчни фирми)“ (European Commission, 2005).

В България учебни предприятия се организират под формата на учебно-тренировъчни фирми, учебни компании, стартър клубове или други модели в зависимост от програмата, по която се работи. В професионалното образование работата в учебно предприятие е част от задължителната учебна практика в 11. клас. В профилираното образование тя може да бъде включена в избираемите

⁹ Бел. авт. Определението е създадено в рамките на проекта „Най-добра процедура“, изпълнен от Европейската комисия и експерти в областта на предприемаческото образование, определени от националните власти, в рамките на Многогодишната програма за предприятия и предприемачеството (2001 – 2005 г.), координирана от Генералната дирекция за предприятия и промишлеността на Европейската комисия (European Commission, 2005).

и/или факултативните часове. Учебните предприятия могат да се осъществяват и в други класове като занимания по интереси (извънкласни дейности) по желание на учениците и според възможностите на училището. Въпреки различията между програмите, всички те се основават на подхода за учене чрез правене, като дават възможност на учениците да преминат през предприемаческия процес и да развият предприемачески знания, умения и нагласи чрез практически дейности. Специален акцент се поставя върху изграждането на преносими (меки) умения – като работа в екип, лидерство, успешна комуникация, управление на времето и др. (Делинешева & Йоловски, 2020).

Предметите, свързани с предприемачество, в учебните планове¹⁰ за всеки етап на общото и професионалното образование са представени на фигура 2.

¹⁰ Бел. авт. Учебният план има три раздела: раздел А – задължителни учебни часове, раздел Б – избираеми учебни часове и раздел В – факултативни учебни часове (Министерство на образованието и науката, 2015).

Втори гимназиален етап (ISCED 3)
11. – 12. клас, възрастова група 17 – 19 години

Раздел Б
Предприемачество

Задължителен профилиращ предмет, включващ четири модула – Предприемачество и развитие на кариерата, Пазарна икономика, Стартиране на собствен бизнес, Управление на предприемаческа дейност.
 В общообразователни училища в профилирани паралелки (4 часа седмично)
 Втори задължителен профилиращ предмет, два избираеми профилиращи предмета и други, избрани от училището (16 часа седмично)

Раздел Б
Задължителни предмети за професионална подготовка
 за всички икономически специалности

В професионални гимназии или паралелки (20 часа седмично, включително задължителна учебна практика и производствена практика в предприятие – 64 часа в 11. и 12. клас)

Раздел В
Факултативни предмети
 (4 часа седмично за всички класове)

Раздел В
Факултативни предмети
 (4 часа седмично за всички класове)

Първи гимназиален етап (ISCED 3)
8. – 10. клас, възрастова група 14 – 17 години

Раздел А
Технологии и предприемачество

Задължителен предмет само за ученици в общообразователните училища в класове без интензивно или разширено изучаване на чужд език (ИРИЧЕ)

(2 часа седмично в 8. клас, 2,5 часа седмично в 9. клас).
 Четири от пет теми – Професия и кариера, Пазарна икономика, Предприемачески процес, Предприемаческа инициатива

Раздел Б
Избираеми предмети

ИРИЧЕ – 2 часа седмично в 8. клас, 1,5 часа в 9. клас, 5,5 часа в 10. клас)
 ИРИЧЕ – 1 час седмично в 8. клас, 6,5 часа в 9. клас, 5,5 часа в 10. клас)
 Без ИРИЧЕ – 7 часа седмично в 8. клас, 8 часа в 9. клас, 5,5 часа в 10. клас)

Раздел В
Факултативни предмети
 (4 часа седмично за всички класове)

Раздел А
Предприемачество

Задължителен предмет в 8. клас в професионални гимназии, училища по изкуства и спорт (1 час седмично)
 Теми – Основи на предприемачеството, Фигурата на предприемача

Икономика
 Задължителен предмет в 10. клас в професионални и спортни училища, 9. клас в училища по изкуства (1 час седмично),
 Теми – Пазарна икономика, Предприятието на пазара

Раздел Б

Предмети за професионална подготовка за всички икономически специалности
 В професионални гимназии или паралелки (1 час седмично в 8. и 9. клас, 3 часа в 10. клас)
 Учебна практика (1,5 часа седмично в 10. клас) и производствена практика (64 часа в 10. клас).

Раздел В
Факултативни предмети
 (4 часа седмично за всички класове)

Прогимназиален етап (ISCED 3)
5. – 7. клас, възрастова група 11 – 14 години

Раздел А
Технологии и предприемачество

Задължителен предмет за всички ученици в общообразователните училища (1,5 часа седмично в 5. и 6. клас, 1 час седмично в 7. клас)
 Една от шест теми – Икономика

Раздел Б
Избираеми предмети
 (2,5 часа седмично в 5. и 6. клас)
 (3 часа седмично в 7. клас)

Раздел В
Факултативни предмети
 (4 часа седмично за всички класове)

Начален етап (ISCED 1)
1. – 4. клас, възрастова група 7 – 11 години

Раздел А
Технологии и предприемачество

Задължителен предмет за всички ученици в общообразователните училища (1 час на седмица)
 Една от пет теми – Професии и предприемачество

Раздел Б
Избираеми предмети
 (3 часа седмично в 1 и 2 клас, 2,5 в 3. и 4. клас)

Раздел В
Факултативни предмети
 (4 часа седмично за всички класове)

Министерството на образованието и науката (МОН) ежегодно определя мерките за изпълнение на стратегическите си цели¹¹. Между 2015 и 2018 г. една от тези цели е определена като: „Разгръщане на творчеството и иновациите, включително предприемчивостта, при всички степени на образование и обучение“. Към нея не са включени конкретни действия за насърчаване на инициативността и предприемчивостта. От друга страна, през този период учебните програми по всички предмети бяха актуализирани поради приемането на ЗПУО, включително и за новия предмет технологии и предприемачество.

Актуализираните приоритети и стратегически цели за 2019 г. и 2020 г. включват „Повишаване на уменията в областта на предприемачеството, информационните технологии и активната гражданска позиция“. Сред конкретните мерки е разработването на учебни програми за обучение по новия предмет предприемачество за профилирана подготовка по профил „Предприемачески“, актуализирането на учебниците и обучение на учители.

Това положително развитие обаче повдигна редица въпроси, свързани с наличието и подходящото обучение на учителите. Според Националния доклад за предприемачеството в България за 2016/2017 г. (Андонова & Кръстева, 2017) преподаването на предприемачество в системата на училищното образование преди влизането в сила на ЗПУО през 2016 г. „не е нито широко разпространено, нито е ефективно“. Докладът дава силно отрицателна оценка на качеството на обучението по предприемачество в училище. Една от причините, посочени в него е, че много учители нямат необходимата академична компетентност (Андонова & Кръстева, 2017). Малко вероятно е да се очаква, че тези проблеми могат да бъдат решени за една нощ с въведените промени. Понастоящем има 27 налични одобрени програми за обучение за повишаване на квалификацията за преподаване на предприемачество, одобрени от МОН и вписани в неговия Информационен регистър на одобрените програми за повишаване на квалификацията на педагогическите специалисти (ИРОПК)¹². Подобно обучение е добра възможност за учителите да подобрят своите умения, но тези курсове не могат да осигурят професионална квалификация по технологии и предприемачество, което е изискване за учителите в прогимназиален и първи гимназиален етап. Тъй като обаче през последните четири години не е извършван мониторинг, не е ясно какво е настоящото състояние и дали трябва да се вземат съответните мерки.

¹¹ Целите на администрацията на Министерство на образованието и науката за съответните години, както и отчетите за тяхното изпълнение, са достъпни на: <https://www.mon.bg/bg/100207>.

¹² <https://rq.mon.bg/home>

Възможности след средно образование

С оглед на приемствеността на усилията за развитие на умения чрез обучение по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност, по-долу са представени някои възможности за учениците да продължат да развиват своите предприемачески умения след завършване на училище.

Професионална квалификация¹³ по бизнес и управление, включително предприемачество, може да се придобие в професионални колежи. Понастоящем такива курсове има в повечето от всички 30 активни частни професионални колежа, предлагащи обучение по администрация и управление.

Законът за висшето образование (1995) гарантира академичната автономия на университетите в България. По този начин тези институции се възползват от децентрализирания подход при разработването и прилагането на определени видове стратегии и политики. Нито университетите, нито МОН обаче са осигурили стабилна основа за насърчаване на предприемачеството или повишаване на финансовата грамотност в по-широк мащаб. Обучението по предприемачество е достъпно най-вече за студенти, записани в тази конкретна област – в съответните програми¹⁴ по управление на бизнеса и предприемачество, технологично предприемачество и иновации, социално предприемачество. Такива програми например се предлагат от Университета за национално и световно стопанство, Нов български университет, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Висшето училище по застраховане и финанси (ВУЗФ), Икономическия университет – Варна, Стопанската академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“, Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Техническият университет – Варна, Варненския свободен университет.

Специфичен аспект на обучението по предприемачество във висшето образование е първоначалната подготовка и повишаването на квалификацията на учителите по предмети като технологии и предприемачество, предприемачество или други икономически дисциплини. Въвеждането на ЗПУО и новите предмети технологии и предприемачество и предприемачество (в професионалната и профилираната подготовка) постави изисквания за квалификация за учителите по този предмет, на които образователната система не беше подготвена да отговори както от страна на училищата, така и от университетите, предоставящи обучение на учители. Оттогава обаче университетите – както с педагогически, така и с икономически профил – започнаха да разширяват своите портфолия с бакалавърски, магистърски или

¹³ Професионално обучение след средно образование (ISCED 4).

¹⁴ Бакалавърски, магистърски и докторски програми (ISCED 5 – 8).

програми за придобиване на допълнителна квалификация и специализация, за да отговорят на нуждата от квалифицирани учители. Освен това техните отдели и центрове за продължаващо обучение имат програми с кредити за повишаване на квалификацията на педагогическите специалисти. Такива програми се предлагат и от други обучителни организации, които трябва да бъдат вписани в регистъра поддържан от МОН.

Студентите от други специалности рядко имат възможност да участват в обучение по предприемачество, което най-често се предоставя в избираеми курсове, обикновено създадени и провеждани в партньорство с други организации или в рамките на конкретни проекти. Примерите включват избираеми курсове по: социално предприемачество (Софийски университет, ВУЗФ), предприемачество и иновации (Софийски университет), лични финанси (ВУЗФ, Софийски университет, Пловдивски университет, Русенски университет, Университет по библиотекознание и информационни технологии), предприемачество в изкуствата и творческите индустрии (Национална художествена академия).

Тъй като системата на висшето образование не предлага достатъчно възможности за студенти от неикономически специалности да развият своите предприемачески умения, най-важният въпрос е как те (както и други възрастни) могат да получат достъп до обучение по предприемачество извън системата. Тези функции се изпълняват главно от организации и инициативи, които служат като (пред-) акселератори и/или (пред-) инкубатори¹⁵. Усилията за развитие на предприемачески умения в тази целева група са насочени към насърчаване на стартирането на бизнес, предимно на технологични стартапи с иновативни идеи. Повечето от тези акселератори не само осигуряват финансиране за стартапи чрез придобиване на част от техните дялове, но също така насърчават развитието на предприемачески умения, изграждане на рентабилни модели и растеж на бизнеса.

Акселераторите и инкубаторите работят със стартапи в по-напреднал етап на разработка – работещ прототип или минимално жизнеспособен продукт (MVP), докато пред-акселераторите и пред-инкубаторите насърчават развитието на предприемачески умения като творческо и критично мислене с цел насърчаване генерирането на идеи.

Възможности за по-нататъшно развитие на предприемаческата компетентност на студентите се предоставят от инициативи на европейско ниво като Европейския институт за технологии и иновации (ЕИТ) и HEInnovate. Значително по-малко заинтересовани страни са ангажирани с тази целева група, поради което размерът

¹⁵ Бел. авт. Това е разгледано по-подробно в следващия раздел на доклада.

на изразходваните ресурси (човешки и финансови) е много по-нисък. Организираните се обаче и спорадични инициативи за студенти от университети.

© Shutterstock

КАРТОГРАФИРАНЕ НА ИНИЦИАТИВИТЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА УМЕНИЯ ЧРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ПО СОЦИАЛНИ ИНОВАЦИИ/ ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ

Критерии за картографирането

Картографирането е направено по следните критерии: тематичната област на инициативата, уменията, които тя цели да развие, възрастовият диапазон/училищният етап и размерът на целевата група, източниците на финансиране, участието на маргинализирани и уязвими подрастващи и младежи, ангажираните основни партньори и тяхната роля, механизмите на изпълнение, включително средата, в която се провеждат – в училище, извън училище, в неформална среда, лагери или други подходящи формати; мащаба на инициативата; нейния географски обхват (местен, национален) и периода на интервенцията.

При картографирането са установени няколко трудности, свързани с класифицирането на инициативите по различните критерии. Критериите в много случаи не могат да бъдат приложени по подходящ начин поради разнообразието на инициативите и наличната информация за тях. За някои от тях липсват ключови данни като размера на целевата група или основните дейности. Има и случаи на несъответствия в информацията, предоставена от изпълняващите организации относно обхвата и мащаба на проектите. Основните констатации относно всеки от критериите за картографирането са обобщени по-долу.

Основни констатации

Тематична област

Инициативите са разделени в две категории в зависимост от вида на интервенцията за развитие на специфични преносими умения – чрез обучение по предприемачество/социални иновации или финансова грамотност. Бизнес инкубаторите и акселераторите също са включени, тъй като те предоставят възможности развитите умения да бъдат използвани при реално стартиране на бизнес.

Първата тематична област включва интервенции, предназначени да развият умения чрез справяне със социални предизвикателства или намиране на иновативни решения на проблеми, които носят стойност за обществото като цяло. Тъй като между тези две групи има само някои малки разлики и те често се припокриват, те са представени в една голяма категория. Развиваните умения обаче са подчертани, за да се прави разлика между тях. В тази категория са

идентифицирани 56 инициативи.

Втората тематична област включва 39 инициативи, фокусирани върху умения, развити чрез обучение по финансова грамотност. Списъкът съдържа само част от инициативите, които са постигнали известна степен на устойчивост или са оказали значително въздействие върху бенефициентите. Изчерпателен преглед на съществуващите инициативи за финансова грамотност, основните участници и наличните ресурси до 2016 г. е включен в Бялата книга за финансовата грамотност в България на Фондация за инициатива за финансова грамотност (Вартоник, Христов, & Панайотова, 2016).

Допълнителна тематична област – „Инициативи 18+“ с 24 примера, която не е в обхвата на картографирането, също е включена в опис. Там са представени различни възможности, които могат да помогнат на младите хора да започнат собствен бизнес, след като завършат училище или университет.

Развивани умения

Инициативите в първата тематична област са свързани с развитието на предприемаческата компетентност – включително знания, нагласи и умения – както специфични (твърди, технически) в управлението, маркетинга, финансовото планиране, производство и т.н., така и преносими (меки, универсални) като творческо и иновативно мислене, работа в екип, решаване на проблеми, аналитично мислене, комуникационни и лидерски умения, умения за сътрудничество, договаряне и вземане на решения. Такива преносими умения се целят и в контекста на готовността за работа, поради което в тази тематична област е включено и кариерното ориентиране.

Втората тематична област обхваща инициативи, насочени към развитие на умения, свързани с финансовата грамотност, което включва познания по финансови въпроси (например кредит, спестявания, инвестиции, разходи, данъци, застраховки, управление на дълга, пенсионно планиране) и специфични умения за прилагане на тези знания като математическа грамотност, финансово планиране и управление или бюджетиране. Преносимите умения като критично мислене, решаване на проблеми, вземане на решения, поставяне на цели, комуникация, самосъзнание, обработка и анализ на информация също са фокус на конкретни инициативи.

И в двете тематични области някои дейности целят също подобряване на дигиталните умения, личностно развитие, гражданско съзнание, уважение към многообразието, съпричастност.

Трябва да се отбележи, че формулирането на развиваните умения в редица инициативи е доста неясно, понякога неточно или дори не е изрично посочено в публично достъпната информация. Поради това в някои случаи по необходимост те са извлечени и интерпретирани от описанията на инициативите.

Времеви период на инициативите

Инициативите са реализирани в периода между 2015 г. и 2020 г. Съществуват обаче някои дългосрочни инициативи, началото на които е дадено в средата на 90-те години на 20. век и все още продължават. Всяка учебна година те се провеждат отново. Някои примери за такива инициативи са годишните състезания за учебни предприятия или проектите на МОН за извънкласни дейности.

Източници на финансиране

Идентифицирани са няколко източника за финансиране на инициативите. Те са разделени на две основни групи – публични и частни, но във всяка група източниците са изключително разнообразни и не могат да бъдат обобщени. Публичното финансиране се получава чрез програми на ЕС като „Еразъм+“ или Оперативните програми, както и от бюджетите на централните или местните власти. Източниците на частно финансиране са предимно от бизнес организации директно или чрез техните фондации (например Фондация *MetLife*), чуждестранни или български фондации – като Фондация „Работилница за граждански инициативи“, Фондация „Америка за България“, Тръст за социална алтернатива и др.

Възрастова група/училищен етап на целевата група

Възрастовият диапазон на целевата група често не отговаря на установените критерии като училищните етапи. Въпреки несъответствията, в картографирането се посочва както възрастовия диапазон, така и училищният етап, независимо как е описана целевата група. Този подход е избран, за да осигури известна степен на съпоставимост между уменията, към които са насочени интервенциите, и специфичните цели и резултати от обучението, свързани с ключовата компетентност инициативност и предприемчивост за всеки училищен етап.

Размер на целевата група

Наличната информация за повечето инициативи е от тяхното стартиране – т.е. за това, което се планира да се постигне. Рядко има данни за броя на действително достигнатите хора или други индикатори. Следователно по-голямата част от информацията в описа се отнася до планираните резултати. Инициативите са

доста различни по отношение на включените участници от целевата група – от много малки еднократни проекти за група ученици в едно училище до мащабни международни проекти. В такива случаи данните, включени в описа – там, където са налични, са само за българското участие в проекта.

Някои от по-малките инициативи обаче често са насочени към социални и екологични проблеми като устойчиво развитие, социално неравенство и др., които са свързани с развитието на преносими умения. Те са включени в доклада, за да се постигне по-голяма представителност, не с цел да се покажат добри практики.

Мащаб на инициативите и географски обхват

Инициативите са категоризирани като местни, регионални, национални, европейски или международни. По този начин, ако например едно училище от България участва в европейски проект, инициативата е посочена в инвентара като „местна, част от европейски проект“, тъй като въздействието и обхватът в страната остават ограничени, въпреки европейските измерения. Такива инициативи обикновено са еднократни проекти и въпреки техния потенциал за мащабиране и възпроизвеждане, те обикновено не продължават. Причините за това трябва да бъдат проучени допълнително, тъй като е важно средствата, инвестирани в такива инициативи, да се оползотворяват правилно и да носят добавена стойност.

Уязвими групи

Участието на маргинализирани и уязвими групи се разглежда както в случаите, когато инициативите са насочени към такива групи, така и когато резултатите от инициативите са предназначени за решаване на идентифицирани проблеми на такива групи без тяхното пряко участие.

Механизъм на изпълнение

Механизмът на изпълнение включва средата, в която се изпълняват инициативите – например извънкласна, извънучилищна, онлайн или друга подходяща форма. Повечето от инициативите се изпълняват като извънкласни дейности в рамките на различни видове проекти.

Основни партньори и техните роли

Инициативите, насърчаващи развитието на преносими умения чрез социални иновации/ предприемачество и финансова грамотност, се изпълняват от публични институции, финансови институции, частни бизнес организации (нефинансови), училища, висши учебни заведения, НПО. Най-често тези инициативи се реализират в партньорство. Установените партньорства са между НПО и бизнес организации,

НПО и публични органи, училища и предприятия, включително финансови институции.

Повечето от идентифицираните инициативи се изпълняват от НПО. В някои случаи те се инициират от организациите като еднократни или дългосрочни проекти, финансирани с безвъзмездни средства (от публични или частни организации). В повечето случаи частните компании просто подкрепят инициативата и само с някои изключения определят нейните цели и обхват. Има малко инициативи, стартирани от публични институции. Съществуват обаче много активни публични власти с много инициативи като някои общини.

- Инициативи на публични институции

Центърът на учебно-тренировъчните фирми (ЦУТФ) към МОН координира мрежа от над 350 учебно-тренировъчни фирми (УТФ) в професионалните и средните училища. Осигурява организационна и методическа подкрепа и обучение на учители и ученици за създаване и управление на УТФ, организиране на национални панаири и участие в международни състезания. УТФ симулират дейностите в едно предприятие. По-силен акцент се поставя върху административната организация и документация в едно предприятие, както и работата с различни услуги и регистри, симулиращи основните институции и функции на държавата (Маврудиева & Добрянова, 2017). Ежегодно около 300 УТФ участват в ТФ Фест – националният панаир на учебно-тренировъчните фирми, който е заключително събитие за учениците, участващи в програмата. Той е одобрен като международно събитие от Европейската комисия и е включен в Европейската седмица на малките и средните предприятия. ЦУТФ е член на световната мрежа от учебни предприятия EUROPEAN PEN International, в рамките на която се организират международни състезания.

МОН има няколко инициативи, допринесли за увеличаване на участието на учениците в дейности, развиващи умения, свързани с предприемачество и финансова грамотност. Най-популярни от тях са проектите за финансиране на извънкласни дейности: УСПЕХ (2011 – 2015 г.)¹⁶ по бюджетна линия „Да направим училището привлекателно за младите хора“ на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (2007 – 2013 г.); „Твоят час“ (2015 – 2018 г.)¹⁷ и проектът, подкрепящ занимания по интереси (от 2018 г. в процес на изпълнение)¹⁸ по Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ (2014 – 2020 г.). В рамките на тези проекти на училищата се предоставят допълнителни средства за извънкласни дейности, които могат да бъдат изпълнени от учители от училището

¹⁶ <http://uspeh.mon.bg/>

¹⁷ <http://tvoitchas.mon.bg/>

¹⁸ <https://class.mon.bg/>

или от външни доставчици. Едно от тематичните области за тези дейности е предприемачеството.

Други инициативи на МОН са състезания по предприемачество и финансова грамотност. Примери за това са Националното състезание по финансова грамотност, проведено за пръв път през 2019 г. като състезание по финансова математика. Целта му е да се повишат уменията на учениците за управление на личните финанси чрез използване на знания и умения по математика за съответните възрастови групи. То замества компютърната симулация в управлението и икономиката „Виртуално предприятие“, организирана в партньорство с Джуниър Ачийвмънт България, която е част от календара на МОН за националните състезания от 2009 г. до 2020 г. Други състезания, организирани от МОН, в които са включени въпроси, свързани с финансовата грамотност, са Интердисциплинарната олимпиада „Знам и мога“ за ученици в начален етап, Националната олимпиада по география и икономика, Националната олимпиада по гражданско образование.

Други усилия на МОН по отношение на финансовата грамотност са участието на страната за първи път в модула за финансова грамотност на Международната програма за оценяване на учениците PISA през 2018 г.¹⁹, както и участието в междуведомствената работна група за разработване на национална стратегия за финансова грамотност.

Националната програма „Бизнесът преподава“²⁰ осигурява финансиране на семинари и дейности в училище и извън него, както и обучение на учители, с които се цели повишаване на тяхната компетентност и по-нататъшно развитие на умения за предприемачество и финансова грамотност.

Основният фокус на интервенциите в Плановете за действие²¹ към Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020 година е върху повишаване на привлекателността и подобряване на качеството на професионалното образование и обучение, за да се осигури заетост и конкурентоспособност. В този аспект една от дейностите в Плановете за действие, изпълнявани от ЦУТФ към МОН, е подкрепата на учебно-тренировъчните фирми в професионалните училища, а от 2018 г. – и в средните училища с профилирана подготовка. Друг проект, включен в Плановете за действие за периода, е създаването на 3 до 5 учебни компании в училища по изкуства и спортни училища,

¹⁹ Резултатите са достъпни на уебсайта на Центъра за оценяване в предучилищното и училищното образование: <http://copuo.bg/page.php?c=30&d=198>.

²⁰ <https://www.mon.bg/bg/100829>

²¹ <https://www.mon.bg/bg/143>

включително обучение и наставничество за предприемачеството и защитата на интелектуалната собственост – т.нар. проекти stARTs, финансирани от Министерството на икономиката и изпълнявани от Джуниър Ачийвмънт България.

Някои други публични институции имат свои собствени инициативи в областта на финансовата грамотност. Например Комисията за финансов надзор (КФН) изпълнява своята образователна програма „Небанковият финансов сектор в България“ от 2002 г. в партньорство с МОН и Фондация „Атанас Буров“. Обхватът ѝ обаче е доста ограничен, тъй като в нея ежегодно участват между 20 и 30 ученици от професионални гимназии по икономика или финанси. Българската народна банка предлага за учениците обиколка с екскурзовод и безплатен достъп до своята Музейна колекция от монети и банкноти, както и лекции от своите експерти²². Българската фондова борса организира лекции за гимназисти и студенти по време на своите дни на отворените врати и участва в събития като Световната седмица на парите²³. Най-значимата по обхват и въздействие инициатива на публична институция е проектът на Националната агенция за приходите (НАП) „Бъди в час с данъците“, представен в приложение 1.

Местните власти също инициират дейности за насърчаване на социалните иновации като Иновационния лагер, организиран ежегодно от Община Габрово от 2016 г. насам или Кампанията за финансова грамотност на Столична община и Общинска банка, проведена през 2016 г.

- Инициативи на финансови институции

Най-активните участници от частния сектор в България, подкрепящи развитието на уменията на подрастващите, са финансовите институции – например NN България, Ситибанк, ПроКредит Банк, Райфайзенбанк, Пощенска банка, Обединена българска банка и ОББ Асет Мениджмънт, Банка ДСК, MetLife България, Visa България, Mastercard, Провидент България, EasyCredit, Елана, Карол Брокер. Повечето от техните усилия са насочени към развитие на финансовата грамотност.

Някои финансови институции инициират свои собствени проекти в рамките на програмата си за корпоративна социална отговорност (КСО), като програмата на Visa „Нашите пари“, конкурса „Национална финансиада“ на Банка ДСК или програмата за наставничество на Пощенска банка за учебно-тренировъчните банки на Националната търговска и банкова гимназия. Други обаче подкрепят

²² <http://www.bnb.bg/aboutus/auhistory/auhmuseumsbnb/index.htm>

²³ Световната седмица на парите (Global Money Week), инициатива на международното движение Child and Youth Finance International (CYFI) от 2012 г., се организира от 2020 г. от Международната мрежа за финансово образование на ОИСП (ОИСП/INFE) <https://globalmoneyweek.org/>

инициативи, свързани и със социални иновации /предприемачество. Например NN България подкрепя от години инициативи, свързани с финансовата грамотност, изпълнявани от различни организации – например Финансовите работилници (за различни възрастови групи) на Фондация „Инициатива за финансова грамотност“, проекти на Джуниър Ачийвмънт България като „Практически финанси“, както и „Социални иновации“, които се фокусират върху иновативни решения на проблемите на общността. Citibank и MetLife България традиционно подкрепят програма „Учебна компания“ на Джуниър Ачийвмънт България със събития като едномесечни лагери, изграждащи финансовата компетентност на учениците при управлението на техните учебни компании и финалното състезание.

- Инициативи на частни бизнес организации

Клонове на големи международни компании осигуряват финансиране чрез своите програми за КСО за проекти, изпълнявани от местни организации за насърчаване на обучението по предприемачество. Между 2016 г. и 2019 г. *Samsung Electronics* България подкрепя развитието на предприемачески умения чрез своята Академия *Growing Talents*, изпълнявано през 2016 г. и 2017 г. от Джуниър Ачийвмънт България, а през 2018 и 2019 от Фондация Образование 5.0²⁴. Това е състезание за ученици за иновативни решения на бизнес или социални проблеми чрез използване на нови технологии. *Samsung* България също така насърчава развитието на учебно съдържание по предприемачеството и упражнения с добавена реалност, които могат да се създават на неговата онлайн платформа Smart Classroom²⁴. Филип Морис България подкрепя лятна академия за деца чрез фондация BCause и партньори. Програмата по предприемачество „Кълнове“ в частната гимназия в Челопеч се финансира от Дънди Прешъс Металс Челопеч чрез Центъра за предприемачество и обучение Rinker към Фондация BCause. Международният панаир Пловдив ежегодно подпомага Фестивала на учебно-тренировъчните фирми.

- Инициативи на училища

Също така има училища – общообразователни и професионални, които инициират и реализират партньорски проекти за развитие на преносими умения чрез натрупване на предприемачески опит в учебно предприятие или в реална работна среда, финансирани по Програма „Еразъм+“ и по трите ѝ ключови действия. Такива примери включват проекти за стажантска мобилност като „Практически умения и опит в реална работна среда – предизвикателство за международно сътрудничество“ (2017 г.) на Професионалната гимназия по икономика във Варна или „Иновативност, предприемчивост и професионализъм без граници“ (2018 г.) на Професионалната гимназия по лека промишленост и туризъм, Казанлък; проекти

²⁴ <https://smartclassroom.bg/>

за сътрудничество с партньори от други страни от ЕС като „CRADLE – Създаване на среда, предназначена за обучение на езици за обучение по предприемачество“ на Международно училище „Увекинд“, София, „Насърчаване на предприемачеството сред младите хора чрез управление на учебна компания на европейско равнище на обучение“, изпълняван и координиран от Професионалната гимназия по ветеринарна медицина в Добрич, или „Учебните предприятия в училище – иновативно образователно решение срещу ранното напускане на училище“ (2014 – 2016 г.) на СУ „Асен Златаров“, Шабла. Това училище също така участва в консорциум от 9 партньори, изпълняващи проект за подкрепа за реформи в политиката „Намаляване на ранното напускане на училище в гимназиалния курс чрез обучение в учебно предприятие – R1USESL (2018 – 2020 г.). Има и примери за по-малки проекти, финансирани от местни донори – например „Какъв да бъда?“ който се изпълнява се от 104. ОУ „Захари Стоянов“, София, финансиран от Регионалния грант на Виваком.

- Инициативи на висши учебни заведения

Малко висши учебни заведения организират инициативи за ученици. Примери за такива са Финансовата академия за ученици от 11. и 12. клас, организирана ежегодно от ВУЗФ, София²⁵, или състезанието за есе на Икономическия университет във Варна²⁶.

- Инициативи за студенти и млади предприемачи, организирани от инкубатори или акселератори

Първите значими инвестиционни фондове (Eleven и LAUNCHhub) за насърчаване на технологични стартапи в България са създадени през 2012 г. по инициативата JEREMIE. Тези инкубатори също осигуряват обучение и наставничество. Дейността им се осигурява с публично финансиране от Структурните фондове на ЕС. През последните години обаче акселераторите започнаха да привличат средства от частния сектор и постепенно се увеличиха на брой.

Някои от акселераторите са насочени към насърчаване на устойчив бизнес. Например Cleantech осигурява финансиране и наставничество по регионалната иновационна схема на ЕИТ, финансирана от ЕС. Освен това социалното предприемачество се насърчава и в някои инкубатори като Центъра за предприемачество и обучение Rinker, подкрепен от Фондация BCause. Организацията работи в тясно сътрудничество с Министерството на труда и социалната политика и активно промотира Целите за устойчиво развитие.

²⁵ <https://vuzf.bg/>

²⁶ <http://financeclub.ue-varna.bg/>; <https://www.facebook.com/FinanceClubUE>

През последните години такива инициативи се организират като дейности в рамките на КСО на определени компании, включващи неправителствения сектор. По този начин стартъпите получават достъп до обучение по предприемачество, без да продават дял от своя бизнес. Освен това, такъв подход разширява целевата група, като позволява и на гимназисти да си партнират със студенти в пред-акселераторни дейности.

Както централната, така и местната власт имат програми за насърчаване на предприемачеството сред възрастните. Например Министерството на икономиката провежда конкурс за най-добър предприемач в творческите индустрии – *Th13teen Arts* (национален кръг на международното състезание *Creative Business Cup*), а Община Пловдив – конкурса за млад предприемач. И двата примера не са специално насочени към развиване на умения, а по-скоро насърчават предприемачески дейности.

Малко са инициативите, насочени към повишаване на финансовата грамотност на студентите. Повечето усилия в тази област са насочени към изграждане на умения за финансово управление на организация. Най-значимият проект за развитие на компетентности за управление на лични финанси е финансиран от NN България и изпълнен от Джуниър Ачийвмънт България в партньорство с шест български университета.

- Инициативи на неправителствени организации

Повечето инициативи за развитие на уменията на подрастващите чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност се инициират или изпълняват от неправителствени организации. Те могат да бъдат разделени на две големи групи – местни участници и организации, изпълняващи инициативи в цялата страна.

НПО изиграха ключова роля в насърчаването на обучението по предприемачество в България. Някои организации не само допринесоха за неговото създаване, но разработиха дългосрочни цялостни програми, обхващащи всички училищни етапи и области на обучението по предприемачество. Джуниър Ачийвмънт България²⁷, създадена през 1997 г., е най-изявената организация в областта на обучението по предприемачество. Като част от международната мрежа на Джуниър Ачийвмънт, тя предлага адаптираните за България програми на *JA Worldwide* и *JA USA*. Съдържанието стъпва върху три основни стълба (предприемачество, готовност за

²⁷ <https://www.jabulgaria.org/>

работа и финансова грамотност), които обхващат всички аспекти на обучението по предприемачество. Програмата „Учебна компания“ е призната от Европейската комисия като най-добра практика в обучението по предприемачество. Програмата е за ученици на възраст между 15 и 19 години, които се научават как да превръщат бизнес идея от концепция в реалност в рамките на една учебна година, като създават, управляват и накрая прекратяват дейността на свое собствено реално предприятие – учебна компания. В учебната компания учениците имат възможност да преминат през всички процеси в едно стартиращо предприятие, но в среда на контролиран риск – генериране на иновативна идея, маркетингови проучвания, финансиране, производство на реален продукт, реклама, продажби и ликвидиране на компания в края на годината. Акцентът е върху иновациите. Около 30 учебни компании се състезават на годишния панаир („Изгряващи звезди“), провеждан от Джуниър Ачийвмънт България от създаването си. Учениците, участвали в „Учебна компания“, могат да се явят на изпит за получаване на Сертификат за предприемачески умения (*Entrepreneurial Skills Pass – ESP*), който удостоверява придобитите необходими знания, умения и компетенции за стартиране на бизнес или за успешно наемане на работа. „Учебна компания“ се изпълнява ежегодно в около 50 – 60 общообразователни и професионални училища, както и в Центровете за личностно развитие в общността. Джуниър Ачийвмънт България също има значителен принос за насърчаване на обучението по финансова грамотност в страната. Поради тази причина не е изненадващо, че присъства в описа с много проекти във всяка от категориите.

Някои по-скоро създадени организации също са много активни. Например Фондация „Инициатива за финансова грамотност“²⁸ работи по голямо разнообразие от проекти за финансова грамотност и се превърна в най-признатата организация, насърчаваща обучението по финансова грамотност. В момента организацията предлага програми за всички училищни етапи. Фондацията възприема иновативни подходи, които развиват разнообразни интердисциплинарни умения, като например финансовите работилници за ученици на различна възраст, които са представени в приложение 1.

Други преведени образователни ресурси за всички училищни етапи се предоставят от организации в рамките на конкретни проекти или на местно ниво. Например Асоциация „Интегра България“²⁹, работеща в област Бургас, предлага преведени материали за социално и финансово образование на нидерландската неправителствена организация „Афлатун“ (*Aflatoun*). Инициативата за обучение по

²⁸ <http://www.financialliteracy.eu/>

²⁹ <http://www.integra.bg/>

предприемачество „Смарт Старт Европа“³⁰, която е регистрирана като български клон на австрийската неправителствена организация „Инициатива за обучение по предприемачество“ (IFTE), мултиплицира в България – предимно в София, разработените по европейски проект учебни материали, наречени предприемачески предизвикателства. И двете организации предоставят обучение на учители. Част от тези инициативи са представени в приложение 1.

Фондация „Образование 5.0“³¹ е единствената организация, която предлага учебници по предприемачество за профилирана подготовка, одобрени от МОН, както и други учебни материали по предприемачество, включително и за ученици в начален етап. Други организации с множество инициативи са Фондация BCause³² и Бизнес инкубатор – Гоце Делчев³³. Част от тях са представени в приложение 1.

Видове идентифицирани инициативи

Няколко основни вида инициативи, свързани със социални иновации/предприемачество и финансова грамотност, са идентифицирани в процеса на проучването. Повечето от инициативите са различни видове проекти, включващи и други дейности освен предоставяне на обучение на ученици в училище.

Дейностите, включени в инициативите, могат да бъдат класифицирани в четири основни групи:

- ✓ Разработване и разпространение на образователни ресурси за различни възрастови групи;
- ✓ Разработване на програми за обучение на учители и осигуряване на обучение на учители;
- ✓ Организиране на семинари, лагери или други форми на обучение за ученици;
- ✓ Организиране на панаири, състезания и други събития.

Трябва да се отбележи, че тази класификация има само описателна стойност, тъй като повечето инициативи обикновено включват повече от един от тези видове дейности, тъй като те са в логическа връзка помежду си. Например разпространението на учебни материали изисква обучени учители, които да ги използват в своите класни стаи. Обучението на учениците се допълва със семинари или лагери, а панаирите и състезанията им дават възможност да покажат какво са научили в процеса. Има и някои примери за популярни текущи инициативи, които

³⁰ <https://youthstartbg.weebly.com/>

³¹ <https://edu5.0.bg/>

³² <https://www.bcause.bg/>

³³ <https://www.bi-gd.org/site/bg/>

включват всички тези елементи и се изпълняват от края на 90-те години на 20. век. Това са например програмата за учебно-тренировъчните фирми на ЦУТФ или „Учебна компания“ на ЈА България, представени по-горе.

Кратко описание на инициативата

Описът включва и кратки описания на инициативите. Най-често наличната информация е от стартирането на инициативата.

Контактна информация

Последните секции на описа включват връзки към източника на информация за инициативата и контактна информация за изпълняващата организация.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Тази част на доклада е фокусирана върху идентифицираните пропуски в политиките и практиките на образованието за социални иновации/предприемачество и финансова грамотност, предизвикателствата, които трябва да бъдат преодоляни, и областите за бъдещо подобрене.

Идентифицирани пропуски

По отношение на политиките и правната рамка

Въвеждането на новите задължителни предмети технологии и предприемачество и предприемачество със ЗПУО е сред най-големите постижения досега по отношение на формалното обучение по предприемачество. Броят на часовете в учебните програми за начален и прогимназиален етап обаче все още е доста ограничен и делът на единствената тема в учебните програми, свързана с предприемачеството, е много малък, което има отрицателен ефект върху развитието на инициативността и предприемчивостта като ключова компетентност. Друг проблем е, че технологии и предприемачество е задължителен общообразователен предмет, но не е включен в учебния план за всички ученици в първи гимназиален етап. На практика много повече ученици изобщо не го изучават, включително тези, които ще бъдат в профил „Предприемачески“ в 11. и 12. клас. Освен това предметът изобщо не се изучава в 10. клас.

Въпреки че правната рамка гарантира възможности за развитие на инициативност и предприемчивост като ключова компетентност в рамките на учебните програми за общо и професионално образование, и националната политика за учене през целия живот подкрепя това, конкретните мерки и действия за изпълнението са доста малко. През годините МОН предоставя обучение и подкрепа на учители в учебни предприятия, но те са насочени само към определени групи учители и студенти.

Трябва да се отбележи, че в съществуващите стратегически документи, законодателството, както и в ДОС или новите учебни програми, все още няма ясни дефиниции и насоки относно спецификите на обучението по предприемачество или финансова грамотност. Социалните иновации в контекста на социалното предприемачество не са включени в стратегическите документи. Въпреки че има опит за въвеждане на спираловиден модел на образование, досега това не е постигнато на практика чрез новата документация, тъй като връзките между етапите са неясни и резултатите от обучението не допълват изцяло или надграждат предишното ниво.

Липсата на национални стратегии за обучението по предприемачество и финансова грамотност има негативен ефект върху концептуалното разбиране какво, как и кога трябва да се учи в училище. Учебните планове и програми за отделните етапи все още не осигуряват добра приемственост между тях, има и несъответствия между целите и очакваните резултати в ДОС и тези в учебните програми. Всички тези недостатъци в политиките и правната рамка засягат не само процеса на училищно образование, но и концепцията, съдържанието и организацията на избираемите предмети или извънкласните дейности и проекти, свързани с предприемачество и финансова грамотност. Следователно преодоляването на пропуските в образователната политика и правните документи е от решаващо значение не само по отношение на формалното образование, но и на инициативите в неформален или информален контекст.

Формалното, неформалното и информалното образование също са области, които се нуждаят от значително подобрене, за да се гарантира качеството и приемствеността на обучението по предприемачество след училище. Има само няколко примера за курсове за студенти от колежи и университети от неикономически специалности, целящи да подобрят тяхната предприемаческа култура и да ги насърчат да разглеждат самостоятелната заетост или собствения бизнес като възможност за кариера. В момента освен финансова подкрепа, инкубаторите и акселераторите предоставят наставничество и консултации. Качеството и ефективността му все още не са проучени.

По отношение на инициативите

- Изпълняващи организации

Идентифицираните инициативи, фокусирани върху развитието на умения чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност, се изпълняват главно от НПО. Въз основа на данните, събрани чрез картографирането, опитът и експертизата на организациите се различават значително. Както беше споменато по-горе, най-често инициативите, които са доста различни по обхват и мащаб, включват разработване или адаптиране на образователни програми, обучение на учители, обучение на ученици и включването им в различни дейности. Изпълняващите организации обаче не предоставят информация как се измерва въздействието на такива проекти върху знанията, уменията и нагласите на учениците и се сравнява с базисното ниво, определено от резултатите от обучението във формалното образование – дали и как ги допълват и какви пропуски, ако има такива, са преодоляни.

- Устойчивост

Има няколко дългосрочни инициативи, свързани с обучението по предприемачество с високо ниво на устойчивост. Обхватът им обаче не е толкова голям, тъй като целевите групи са много специфични – например ученици в професионални училища по икономика или в общообразователни училища с профилирано образование.

Важна бележка, която трябва да се направи по отношение на инициативите за финансова грамотност, е различният фокус на развиваните умения. Повечето проекти, финансирани от частния (финансов) сектор в България, възприемат финансовата грамотност като информираност относно финансовите продукти и услуги и практически умения за използването им в управлението на личните финанси. Такъв контекст е доста ограничен. Той не отговаря на разбирането за финансова грамотност като преносимо умение и не допринася значително за изграждане на предприемаческата компетентност. Само няколко проекта са фокусирани върху включването на интердисциплинарен подход и свързването на важни аспекти на финансовата грамотност с поставянето на житейски цели, образованието и кариерното развитие, бюджетирането и алтернативните разходи и т.н. Следователно образованието по финансова грамотност трябва да се съгласува в по-голяма степен с предприемаческата компетентност – и да се възприема по-близо до дефиницията, приета от ОИСР (в контекста на предприемаческата компетентност). Това означава, че такова образование трябва да бъде насочено към развитие на предприемачески начин на мислене, вместо да предоставя информация за продукти и услуги, предлагани от финансовия сектор. В такъв по-широк контекст финансовата грамотност се разбира като набор от умения, а не като теоретични знания. Той е свързан с насърчаване на финансовото управление (както лично, така и корпоративно). Трябва обаче да се подчертае, че по отношение на съгласуваност (учебни програми, резултати от обучението, целеви възрастови групи и т.н.) образованието по финансова грамотност изглежда е по-добре организирано от обучението по предприемачество.

- Възрастови групи (училищни етапи)

Както се вижда от описанията на инициативите, те рядко вземат предвид особеностите на възрастовите групи в различните училищни етапи. В резултат на това уменията, свързани с ключовата компетентност инициативност и предприемчивост, които инициативите целят да развият, нямат връзка с очакваните резултати от ДОС за общо и профилирано или професионално образование за всеки училищен етап и очакваните резултати в учебните програми за всеки клас. Това повдига въпроса дали учебните програми на разработваните образователни материали отразяват адекватно нивото на компетентностите на обучаваните в тези

инициативи и доколко ефективно е развитието на уменията.

ЗПУО не предоставя възможност за включване в някаква по-мощна инициатива, на ученици, които са имали само ограничен достъп до обучение по предприемачество или финансова грамотност. Това се отнася особено за учениците от първи гимназиален етап в паралелки с интензивно или разширено изучаване на чужд език, за които по учебен план не е предвиден технологии и предприемачество. Трябва да се отбележи, че има някои добри примери за проекти, включващи успешно различни модели на учебни предприятия, които се инициират и изпълняват от училища с богат опит в обучението по предприемачество. Това обаче са само единични случаи, а по-често училищата участват в проекти на външни организации, чиито програми и цели на проекта може да не съвпадат напълно с тези на училището.

В допълнение, повечето от проектите са насочени към гимназиалните етапи. Учениците от прогимназиален етап (от 5. до 7. клас) са най-пренебрегваната група и рядко участват в подобни проекти. Има обаче няколко инициативи, насочени към учениците от всички училищни етапи, в които се предлагат учебни материали за съответната възрастова група.

- Уязвими групи

Уязвимите групи са целевата група, която най-много се нуждае от интервенции. Само ограничен брой от инициативите обаче са фокусирани върху тях. Освен това, въпреки че някои от проектите първоначално са насочени към тези групи, фокусът често се измества по време на изпълнението. Причините за това трябва да бъдат допълнително проучени, за да бъдат предложени и предприети подходящи мерки за преодоляване на този недостатък.

- Мащабност на инициативите

Повечето от идентифицираните инициативи са еднократни проекти от местен характер, насочени към ограничена група ученици, които нямат потенциал за разрастване. Обикновено организациите не предоставят данни за мащаба на своите инициативи. Освен това методите за отчитане на броя обхванати не са унифицирани. Поради това рядко има пълна съпоставимост.

- Публичност

Един от основните проблеми по отношение на инициативите, които са разгледани при картографирането, е недостатъчната или непълна информация за тях, предоставена на обществеността от изпълняващите организации. Много често не

е възможно да се намерят данни за достигнатата целева група, продължителността на интервенцията или постигнатото въздействие – дори за финансирани от ЕС проекти. Както беше посочено по-горе, публично достъпните данни рядко са съпоставими. Например проектите на МОН за насърчаване на извънкласни дейности предоставят добри възможности за развитие на инициативност и предприемчивост в по-голям мащаб. Няма обаче публично достъпни данни за дейностите по тематична област, вид, включени ученици и учители или приложените инструменти за оценка на придобитите умения и знания. Без такива данни не е възможно да бъде проучен и измерен техният ефект, което е от решаващо значение за бъдещите проекти да използват пълноценно тези възможности.

- Измерване на въздействието

Друг пропуск по отношение на инициативите е, че не се прилагат последователни механизми за измерване на тяхното въздействие по отношение на постигнатите резултати от обучението, както и ефикасното и ефективно използване на финансирането. Тъй като резултатите от обучението на много от инициативите дори не са точно формулирани и не са посочени механизми за тяхното измерване в края на интервенцията, е под въпрос какво в крайна сметка е въздействието на такива инициативи. Само няколко от инициативите се основават на солидна педагогическа експертиза, което се вижда от описанието на интервенцията. В много случаи педагогическата терминология не се използва правилно, което повдига въпроси относно експертизата в образованието на изпълняващата организация. Тези наблюдения се основават само на описанията на инициативите, предоставени от изпълняващите организации, тъй като цялостното качество на образователните ресурси и осъщественото обучение не попада в обхвата на този доклад.

Налична е малко информация и за друг важен аспект от измерването на въздействието, свързан с ефикасното и ефективно използване на финансирането. Информацията, когато е налична, се отнася до общия размер на финансирането, без да се посочва как ресурсите се разпределят за различните дейности или дори проекти в рамките на една по-голяма инициатива. „Усредняването на резултатите и общото финансиране не отразява точно ефикасността и ефективността, тъй като те могат да варират в различните проекти и дейности. Ако обаче тази информация бъде представена отделно подробно и съответно режимните разходи се разпределят на подходяща основа, ще бъдат получени точни показатели за ефикасността и ефективността на всяка дейност“ (Йоловски, 2018). Освен това, що се отнася до публичното финансиране, такъв подход не осигурява достатъчно прозрачност.

© Shutterstock

Идентифицирани предизвикателства

Едно от основните идентифицирани предизвикателства е свързано с разработването на подходящи стратегии за образование и обучение по предприемачество (включително социални иновации) и за финансова грамотност. Това изисква съвместните усилия на публичните власти, частния сектор, образователните институции и неправителствените организации, което само по себе си е предизвикателство. Разработването на стратегии за обучение по предприемачество и финансова грамотност – последното вече е в ход – е добра отправна точка, която да канализира усилията на всички заинтересовани страни. Опитът в други държави с такива стратегии е успешен, тъй като те дават цялостна рамка с ясни приоритети, определения, цели и задачи за всеки училищен етап, както и за други целеви групи. Това обаче впоследствие ще изисква преразглеждане на ДОС и учебните програми и съответно нови учебници и учебни помагала. Като се има предвид, че последната образователна реформа се прилага само от четири години, към подобна ревизия трябва да се подходи внимателно и да не се бърза, тъй като това може да създаде напрежение в образователната общност и цялото общество, което би могло да компрометира ефективността на стратегиите.

Наличните възможности за подходящо обучение на учители по предприемачество и финансова грамотност тепърва предстои да бъдат проучени и разгледани.

Учителите трябва да повишат квалификацията си или да получат нова, за да преподават темите по предприемачество и финансова грамотност в технологии и предприемачество, тъй като предметът е напълно нов и повечето от учителите не са преминали формално обучение за тях. Според данни на Националния статистически институт едва 6,3% от учителите в общото образование са под 30-годишна възраст, което означава, че само при тях има вероятност да са се запознали в първоначалното си обучение с методиката на преподаване на технологии и предприемачество. Освен това предприемаческата култура в образователната система все още има нужда да бъде развита. Учителите и училищните ръководства трябва да са наясно с предимствата и ползите от обучението по предприемачество и финансова грамотност не само за учениците, но и за себе си и своите институции. По този начин те ще могат да използват възможностите, предоставени от правната рамка, а учениците ще имат достъп до обучение по предприемачество, предоставяно от обучени учители както по съответните предмети в учебния план, така и като занимания по интереси или участие в други инициативи на училището или външни организации. Поради тази причина повишаването на квалификацията, както и първоначалното обучение на учители, трябва да включват такива програми не само за учителите в предметната област, но и за всички учители.

Картографирането е проведено по време на световна криза, причинена от пандемията Covid-19. Той оказва силно влияние върху всички сфери на живота и засегна не само образователната система на всички нейни нива, но и инициативите, чрез които се развиват различни умения. Променящата се среда изисква нови умения, а инициативите за неформално и информално обучение ще играят все по-голяма роля в бъдеще. В наскоро публикувана бележка ЮНЕСКО подчертава, че подобни инициативи вече са се превърнали в „критична част от отговора на много градове на пандемията по отношение на образованието“. Подчертава се, че те са може би най-ефективният и гъвкав инструмент за „справяне с нуждите на населението като цяло и по-специално на уязвимите групи, като например ученици по-ниска социално-икономическа среда“ (UNESCO, 2020). Следователно едно от най-големите предизвикателства, пред което ще се изправят изпълняващите организации в бъдеще и което трябва да преодолеят, е да преразгледат и намерят как да адаптират своите инициативи, за да отговорят на променящите се реалности и да дадат възможност на младите хора да изградят уменията, от които ще се нуждаят утре.

Възможности

Трябва да се подчертае, че ЗПУО и придружаващите го наредби предоставят възможности за преодоляване на някои от съществуващите пропуски в

образованието по предприемачество на всички нива. Училищата имат много повече свобода да избират по своя преценка не само избираеми, но и различни факултативни предмети и да предлагат занимания по интереси. Тези възможности могат да запълнят пропуските в учебните планове и програми и да допълнят с предмети и дейности, фокусирани върху развитието на ключовата компетентност инициативност и предприемчивост. По този начин всички инициативи и проекти също ще бъдат по-добре структурирани и свързани с общите приоритети и цели на образователната политика и законодателство.

Друга възможност за разширяване на инициативите, насочени към развитие на умения чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност, са механизмите за финансиране, предоставени от ЕС и съфинансирани от държавата. Предложенията за **Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“** за новия програмен период 2021 – 2027 г. поставят акцент върху продължаването на усилията за модернизация и качество на образованието. Предвидените мерки могат успешно да се справят с дискутираните пропуски и предизвикателства, свързани с квалификацията на учителите, необходимите промени в учебните програми и методи на преподаване, както и да помогнат за развитието на нови умения.³⁴

Инструментите на ЕС като **Програма „Еразъм+“**³⁵ ще продължат да играят ключова роля в този процес с увеличеното финансиране за образование и обучение, както е предвидено в новия дългосрочен бюджет на ЕС – **План за възстановяване на Европа**³⁶. Той предвижда инвестиции в дейности за развитие на умения в контекста на новата **Европейска програма за умения**. Програмата представлява петгодишен план, съдържащ 12 действия, фокусирани върху умения за работа, сред които преход към зелени и цифрови умения, STEM, предприемачески и напречни умения и умения за цял живот. Целта му е да отговори на необходимостта от повече и по-добри умения за отстраняване на икономическите и социални последици от пандемията Covid-19 чрез укрепване на устойчива конкурентоспособност, осигуряване на социална справедливост и изграждане на устойчивост при реагиране при кризи (European Commission, 2020).

Въпреки установените пропуски и предизвикателства, големият брой и разнообразието от инициативи, някои от които са доказали своята устойчивост, говори за вече натрупан опит от всички заинтересовани страни. Това е добра основа за разработване на стратегии, които да структурират и фокусират бъдещите усилия.

³⁴ <http://sf.mon.bg/?go=page&pageId=375>

³⁵ https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/news/erasmus-2021-2027-programme_en

³⁶ https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_bg

ПРЕПОРЪКИ

Въз основа на идентифицираните пропуски, предизвикателства и възможности са разработени следните **препоръки**, които са насочени към четири основни групи заинтересовани страни: публични органи; образователни институции; изпълнителни организации; финансиращи организации. Препоръките предлагат възможни действия, свързани с необходимостта от:

- ✓ последователна национална политика и правна рамка за обучението по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност
- ✓ повече видимост, възможност за разрастване и възпроизвеждане на съществуващите добри практики
- ✓ ефективно и ефикасно използване на финансирането на инициативите
- ✓ включване на недостатъчно представените групи.

Препоръки към публичните власти

Тази група препоръки има за цел да предложи възможни действия на публичните власти - като Министерския съвет, министерствата на образованието и науката, на финансите, на икономиката и техните структури – да отговорят на необходимостта от ясна и последователна рамка за обучението по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. Такава рамка ще осигури здрава теоретична и методологична основа и механизми за измерване на въздействието от обучението в тези области. Това ще има положителен ефект не само върху формалния образователен процес, но и върху развитието на уменията на подрастващите и младежите в неформален или информален контекст. Рамката ще дадат на изпълнителните организации – образователни институции и НПО, ясни указания към какви умения да се насочат и ще спестят усилия и средства, иначе изразходвани за инициативи, които не отговарят на реалните нужди. Като се вземат предвид тези съображения, се препоръчва:

- ✓ Публичните власти в сътрудничество със заинтересованите страни от образователните институции, частния сектор и неправителствените организации да разработят национални стратегии за обучение по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност,, съобразени с целите на националната политика за учене през целия живот и съдържащи съответни планове за действие, механизми за измерване на въздействието от дейностите и разпределение на финансови ресурси за тяхното изпълнение.
- ✓ МОН в сътрудничество с образователни институции да преразгледа ДОС и учебните програми по предметите, свързани с предприемачеството, въз основа на цялостна оценка на тяхното прилагане след влизането в сила на

ЗПУО през 2016 г. и рамката, определена от бъдещите стратегически документи за образованието по предприемачество и финансова грамотност.

- ✓ МОН да инициира проучване на състоянието на инициативите по предприемачеството/социални иновации и финансова грамотност, което да даде оценка на постиженията и недостатъците на съществуващите практики.
- ✓ МОН да предоставя обществено достъпни данни за въздействието на своите проекти за извънкласни дейности/занимания по интереси по област, вид, включени ученици и учители и механизмите, използвани за измерване на придобитите умения и знания, което ще позволи прилагането на бюджетиране на тези проекти въз основа на изпълнението с цел по-силно обвързване на финансирането с постигнатите резултати.

Препоръки към образователните институции

Тези препоръки имат за цел да подчертаят съществуващите възможности, които образователните институции могат да използват, за да подобрят развитието на уменията на учениците и преподавателите чрез инициативи по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. Възможностите, предвидени от ЗПУО, позволяват на училищата да си поставят специфични образователни цели и да привличат общини, неправителствени организации, работодатели и други заинтересовани страни в обществения диалог по съответните въпроси в образованието. Автономията на университетите и колежаите им позволява да реагират по-бързо и ефективно на установените пропуски на пазара на труда. От особен интерес е предоставянето на обучение на учители, което очевидно е най-важната инвестиция, тъй като ще осигури дългосрочно положително въздействие и устойчивост на всички усилия, вложени до момента в развитието на уменията по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност. За да се възползват напълно от тези възможности, се препоръчва:

- ✓ Училищата да въвеждат иновативни учебни програми или да включват предмети, свързани с предприемачеството/социалните иновации и финансовата грамотност, или да ги включват като избираеми дейности или занимания по интереси, за да осигурят развитие на съответните преносими умения и да запълнят пропуските в ДОС и учебните програми.
- ✓ Университетите и колежаите да осигурят избираеми курсове за студенти от неикономически специалности, за да подобрят тяхната предприемаческа култура и финансова грамотност.
- ✓ Университетите и колежаите, предлагащи педагогически програми, да включват курсове по методика на обучението по предприемачество/социални иновации и финансова грамотност при първоначалното обучение на учители и повишаване на професионалната им квалификация.

Препоръки към изпълняващите организации

Този набор от препоръки е насочен към преодоляване на липсата на съпоставима публично достъпна информация за обхвата и дизайна на инициативите. Те предлагат някои възможни действия, които организациите изпълнители могат да предприемат по отношение на видимостта и комуникацията на техните инициативи, за да подобрят тяхното разрастване, възпроизводимост и устойчивост и ще послужат като основа за сравнителен анализ. Препоръчва се:

- ✓ Изпълняващите организации да предоставят публично достъпна и съпоставима информация за знанията, уменията и нагласите на учениците, постигнати чрез инициативите и измерени спрямо базовите нива на резултатите от обучението, определени във формалното образование, със специален акцент върху пропуските, които са отстранили.
- ✓ Изпълняващите организации да разработят своите учебни материали, като вземат предвид компетентностите, които са обект на образователната политика и законодателство, за да се гарантира, че инициативите ги допълват уместно и ефективно.
- ✓ Изпълняващите организации да извършват както вътрешен, така и външен бенчмаркинг, което ще подобри тяхното представяне и ще насърчи обмена на добри практики.

Препоръки към финансиращите организации

Този набор от препоръки предлага някои действия, които могат да помогнат на организациите, предоставящи средства за изпълнението на инициативите, да получат адекватна обратна връзка и да гарантират, че средствата се изразходват ефективно и са постигнати подходящи резултати от обучението за придобиване на умения.

- ✓ Финансиращите организации да установят процедури не само за контрол на финансовата отчетност, но и на въздействието, постигнато чрез качеството на разработените образователни материали и предоставянето на обучение, което трябва да се извършва от експерти в областта.
- ✓ Финансиращите организации да изискват от изпълняващите организации да използват ясни механизми за измерване на въздействието на интервенцията чрез инициативите.
- ✓ Финансиращите организации да насърчават инициативи за недостатъчно представени групи в инициативите – ученици от прогимназиален етап (от 5. до 7. клас) и ученици от уязвими групи.
- ✓ Финансиращите организации да насърчават повече инициативи, които се основават на предишен опит или имат потенциал за разрастване.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андонова, В., & Кръстева, М. (2017). *2016/2017 Национален доклад на GEM за предприемачеството в България*. Глобален предприемачески мониторинг. Извлечено от <https://gemorg.bg/wp-content/uploads/2017/10/GEM-Annual-Report-BG-2017-final-WEB.pdf>
- Вартоник, Р., Христов, Л., & Панайотова, Т. (2016). *Бяла книга на финансовата грамотност в България*. София: Инициатива за финансова грамотност. Извлечено от <http://www.financialliteracy.eu/>
- Делинешева, М., & Йоловски, Д. (2020). *Работни листове по предприемачество за профилирана подготовка за 11. клас към модул 3 „Стартиране на собствен бизнес“, част 1*. София: Образование 5.0.
- Европейска комисия. (9.1.2013). *План за действие „Предприемачество 2020. Възраждане на предприемаческия дух в Европа*. Извлечено от <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2012/BG/1-2012-795-BG-F1-1.Pdf>
- Европейска комисия/ЕАОАК (EACEA)/„Евридика“. (2016 г.). *Обучението по предприемачество. Доклад на „Евридика“*. Люксембург: Служба за публикации на. doi:doi:10.2797/324518
- Закон за висшето образование*. (1995). Обн. ДВ 112/27.12.1995. Извлечено от <https://lex.bg/laws/ldoc/2133647361>
- Закон за предучилищното и училищното образование*. (2015). Обн. ДВ 79/13.10.2015, в сила от 01.08.2016 г. Изтеглено на 23 July 2019 г. от <https://lex.bg/en/laws/ldoc/2136641509>
- Закон за професионалното образование и обучение*. (1999). Обн. ДВ 68/30.07.1999 г., последна изм. ДВ. 92/06.11.2018 г. Извлечено от https://www.navet.government.bg/bg/media/ZAKON-ZA-PROFESIONALNOTO-OBRAZOVANIE-I-OBUCHENIE_35.pdf
- Йоловски, Д. (2018). Анализ на ефикасността и ефективността на организации с нестопанска цел). *Сборник с доклади от Четиринадесета годишна международна конференция на младите учени "Икономиката на България и Европейският съюз в дигиталния свят"*. София: Издателски комплекс на УНСС. Извлечено от https://www.researchgate.net/publication/349144803_Analiz_na_efektivnostta_i_efikasnosta_na_organizaciiite_s_idealna_cel
- Маврудиева, Д., & Добриянова, И. (2017). *Предприемачеството в образованието - разбиране, развитие, насоки и добри практики*. INFOсвят - Училищно образование и младеж(1), 32-51. Изтеглено на 23 юли 2020 г. от <https://buct.org/db/images/INFO-SE-2017-1.pdf>
- Министерски съвет. (2008). *Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2008 – 2013 година*. Извлечено от <https://www.mon.bg/bg/100208>
- Министерски съвет. (2014). *Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020 година*. Извлечено от <https://www.mon.bg/bg/143>
- Министерски съвет. (2015). *План за действие "Предприемачество 2020 - България"*. Извлечено от <https://www.mi.government.bg/bg/themes/plan-za-deistvie-predpriemachestvo-2020-balgariya-1612-442.html>
- Министерство на образованието и науката. (2015). *Наредба № 4 от 30.11. 2015 г. за учебния план*. Изтеглено на 10 May 2020 г. от <https://www.mon.bg/bg/100104>
- Министерство на образованието и науката. (2015). *Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка*. Изтеглено на 23 юли 2019 г. от <https://www.mon.bg/bg/59>
- Министерство на образованието и науката. (2016). *Наредба № 7 от 11.08.2016 г. за профилираната подготовка*. Изтеглено на 23 July 2020 г. от <https://www.mon.bg/bg/100598>
- Министерство на образованието и науката. (2016). *Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование*. Извлечено от <https://www.mon.bg/bg/100104>
- Министерство на образованието и науката. (2018). *Учебни програми по предприемачество за 11. и 12. клас (профилирана подготовка)*. Извлечено от <https://www.mon.bg/bg/100598>
- Съвет на Европейския съюз. (22 May 2018 г.). *Препоръка на Съвета от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот*. OJ C 189, 4.6.2018, p. 1–13. Изтеглено на 20 July 2019 г. от [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018H0604(01))
- Съвет на Европейския съюз. (2018). *Препоръка на Съвета от 22 май 2018 година относно ключовите компетентности за учене през целия живот (текст от значение за ЕИП)*. OJ C 189, 4.6.2018. Изтеглено на 10 октомври 2019 г. от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018H0604%2801%29>
- Delinesheva, M. (2019). Entrepreneurship education in the national curriculum for primary level in Bulgaria. *Knowledge – International Journal*, 34(1), 277-282. Retrieved from <https://ikm.mk/ojs/index.php/KIJ/article/view/2117>
- European Commission. (2005). *Best Procedure Project: "Mini Companies in Secondary education" - Final Report of the Expert Group*. Brussels.
- European Commission. (2014). *Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*. Directorate-General for Enterprise and Industry. Brussels: European Union. doi:10.2769/51003
- European Commission. (2020). *European Skills Agenda. Skills for jobs*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. doi:10.2767/978543
- European Commission/EACEA/Eurydice. (2016). *Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved August 14, 2019, from https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/entrepreneurship-education-school-europe_en

- European Parliament and the Council of the European Union. (2006, December 30). *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning*. Official Journal of the European Union L 394/13. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>
- Ministry of Education and Science. (2017). *Uchebna programa za obshta profesionalna podgotovka po ikonomika (teoriya) za X klas za vsichki profesionalni napravleniya, (Syllabus for general vocational education in economics for grade 10 for all vocational fields)*. Retrieved July 25, 2020, from <https://www.mon.bg/bg/100057>
- OECD. (2013). *PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy*. Paris: OECD Publishing. doi:<http://dx.doi.org/10.1787/9789264190511-en>
- UNESCO. (2020). How cities are utilizing the power of non-formal and informal learning to respond to the COVID-19 crisis. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374148>

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. ИЗБРАНИ ПРИМЕРИ НА ИНИЦИАТИВИ

Подробни описания на 15 инициативи са представени по-долу. Инициативите са разделени по тематични области и училищен етап:

- ✓ Начален (ISCED 1) – ученици от 1. до 4. клас, на възраст 7 – 11 години;
- ✓ Прогимназиален (ISCED 2) – ученици от 5. до 7. клас, на възраст 11 – 14 години;
- ✓ Гимназиален (ISCED 3), разделен на два подетапа: първи гимназиален – ученици от 8. до 10. клас, на възраст от 14 до 16 години; и втори гимназиален – ученици от 11. и 12. клас на възраст 16 – 19 години.

В Тематична област 1: Социални иновации/предприемачество са представени 8 инициативи – по две за всеки етап и 2 инициативи, насочени към всички училищни етапи. Инициативите за кариерно ориентиране също са включени в тази тематична област, тъй като и те целят развитие на умения, които са част от предприемаческата компетентност. В Тематична област 2: Финансова грамотност са представени 7 инициативи – по две за всеки етап и една, насочена към всички училищни етапи. Различният брой представени инициативи се дължи на факта, че Тематична област 2 включва по-малко инициативи.

Изборът на инициативи не е предвиден като представителна извадка. Целта му е да отразява разнообразието им от обхват и въздействие, така че да се постигне по-добра снимка на текущата ситуация. Следователно в избраните примери присъстват както еднократни краткосрочни местни проекти, така и мащабни международни проекти или дългосрочни инициативи.

Тематична област 1: Социални иновации/предприемачество

Всички етапи на образователната система (1. – 12. клас)

Таблица 1. Наименование на инициативата: Проект „Младежки старт България“

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Инициативност, мотивация и новаторство, самоувереност и гражданска компетентност	Публично За мултиплициране на резултатите по проект, съфинансиран по Програма „Еразъм+“.	Януари 2015 г.– юни 2017 г. (2 учебни години)
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения, свързани с бизнеса и икономическото образование; преносими умения, свързани с познавателното и личностно развитие в етичен и социален контекст.	Сдружение „Инициатива за обучение по предприемачество „Смарт старт Европа“, български клон на Инициатива за преподаване на предприемачество (Initiative for Teaching Entrepreneurship – IFTE), Виена, в сътрудничеството със Столична община	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Всички нива на образователната система: начален (A1), прогимназиален (A2), първи гимназиален (B1) и втори гимназиален етап (B2).	96 учители и над 1200 ученици.	Няма данни.
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
33 учители – 29 от София и по един от Варна, Монтана, Велико Търново и Велинград.	Образователна програма, провеждана от обучени учители в участващите училищата.	
Кратко описание		
Целта на проекта е превод и разпространение в българските училища на образователната програма „Младежки старт – предприемачески предизвикателства“ ³⁷ . Тя включва 47 предизвикателства (13 за A1, 17 за A2, 12		

³⁷ Програмата е създадена в рамките на проект “Youth Start – Entrepreneurial Challenges” (388460-EPP-1-2014-2-PT-EPPKAZ-PI-POLICY). Проектът е сътрудничество между НПО и министерствата на образованието на 4 страни – Австрия, Португалия, Словения и Люксембург. Програмата е разработена от австрийската организация IFTE и е оценена от Датската фондация за предприемачество (FFE-YE). В рамките на проекта е

за B1, 7 за B2) и е основана на основни икономически и етични принципи, които определят участието на индивидите и бизнеса в социалната пазарна икономика, подчертавайки икономиката на предприятията и промотирайки отговорно отношение към уязвими групи в обществото.

Предизвикателствата включват голям обем от теми, дейности и ситуации от обучението по предприемачество, които насърчават младите хора да бъдат отворени към нови идеи и да прилагат тези идеи по творчески начин.

Предизвикателствата представят ТРИО модела за обучение по предприемачество, който включва три области:

- Базово обучение по предприемачество – обхваща основни умения за предприемаческо мислене и действие и по-конкретно компетентностите да развиват и прилагат идеи.
- Култура на предприемачеството – отнася се до промотирането на личностни компетентности в социален контекст и развитието на култура на отвореност, емпатия, работа в екип и творчество, както и поемане на риск и осъзнаване на риска.
- Гражданско обучение по предприемачество – цели да подобри социалните компетентности и да подготви учениците за техните роли като граждани да могат да изразяват своето мнение и да поемат отговорност за себе си, другите и обществото.

Таблица 2. Национален конкурс „Млад иноватор“³⁸

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Зелено предприемачество, иновации, опазване на околната среда, устойчиво бъдеще.	Частно PostScriptum Ventures S.a.r.l.	Края на 2019 г. – март 2020 г.
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения свързани с бизнеса; преносими умения – креативно мислене, работа в екип и др.; гражданска компетентност и умения за подкрепа на устойчивото развитие.	Проектът е по идея и се изпълнява от PostScriptum Ventures в партньорство с Министерство на образованието и науката. В журито са включени представители на бизнеса и НПО.	

създадена и Рамка на предприемаческите компетентности, която е използвана като отправна точка при разработването на рамката за предприемаческата компетентност EntreComp на Европейската комисия.
<http://youthstartproject.eu/project/>

³⁸ <https://www.mladinovator.bg/>

Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 1 до 12 клас.	Повече от 900 ученици със 100 проекта и повече от 500 рисунки.	Няма данни.
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
Национално покритие.	Състезание за две възрастови категории: - Участие с рисунки за ученици от 1. до 7. клас. - Екипни проекти за ученици от 8. до 12. клас. Победителите се определят от жури.	
Кратко описание		
Мисията на конкурса е да провокира мисленето на децата в посока опазване на околната среда, да ги стимулира да насочат вниманието си върху реални и практични решения, които биха могли да допринесат за подобряване на условията и средата, в които живеем. Целта е да се даде възможност за по-нататъшна реализация на проектите, но и да отключи любопитството на участниците към устойчивото развитие като принцип, който обединява в себе си екологични, социални и икономически аспекти. В категорията за рисунка журито са избрани 10 рисунки на базата на художественото изпълнение, идеята и демонстрираното новаторско и комбинативно мислене за бъдещето. В категорията екипен проект селекцията се осъществява на три етапа – предварителен подбор, финално оценяване и финални презентации. На първия етап се представя 3-минутно видео с кратко описание на екипа, идеята и очакваните ползи от проекта – обществени, социални или икономически, а също така и кратък доклад за изпълнението на проекта, финансовия план и как екипа планира да похарчи наградния фонд от състезанието. За финалното оценяване се избират до 10 екипа, които се включват във финална церемония, на която представят 5-минутна презентация на своите проекти и демонстрация на прототипи. Победителите в категорията за рисунка получават парична награда, както и допълнителни предметни награди, осигурени от партньорите на инициативата. В категорията за екипен проект победителите, както и екипите на второ и трето място получават финансова подкрепа, както и менторство и лична стипендия за всеки член на екипите. Целта е да се подкрепи бъдещото изпълнение на проектите, но също така и да се увеличи интересът на участниците към устойчивото развитие.		

Начален етап (1. – 4. клас)

Таблица 3. Проект „CRADLE – Създаване на дейностно ориентирана среда за обучение в предприемачески умения и общуване на чужд език“³⁹

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период	
Чужди езици и предприемачество	Публично Съфинансиран по Програма „Еразъм+“	2017 – 2020 г.	
Развивани умения	Основни партньори		
Специфични умения, свързани с бизнеса; преносими умения – решаване на проблеми, поемане на отговорност, социална отговорност, любознателност, общуване и взаимодействие с другите.	Международно училище „Увекинд“ – България, Шуменски университет – Департамент по информация, квалификация и продължаващо образование (ДИКПО) – Варна, Гьоте Институт – Атина (водещ партньор), 2 университета от Гърция и България, Датската фондация по предприемачество, неправителствена организация от Белгия, две училища от Гърция, три училища от Белгия.		
Възраст на целевата група		Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от начален етап на възраст 8 – 12 години.		Ученици от едно училище от 2. и 3. клас (в България).	Няма данни.
Мащаб на инициативата и географски обхват		Механизъм на изпълнение	
В България проектът се реализира в едно училище в София.		Проектно-базирано обучение с осъществяване на междупредметни връзки.	
Кратко описание			
Проектът <i>Cradle (Creating Activity Designed Language Learning Environments for Entrepreneurship Education)</i> предлага нова методика за преподаване в начален етап, която се фокусира върху едновременното развитие на умения по чужд език и предприемачество. Проектът има троен подход, свързващ междупредметното и дейностно-ориентирано обучение със съдържателното и езиково интегрирано обучение и обучението по предприемачество. Учителите, които преподават по тази нова методика, се опитват да съчетават тези три елемента в своите уроци.			

³⁹ <https://www.cradleproject.eu/>; <https://uwekind.com/uncategorized-bg/predpriemachestvoto-v-uchilishhe-obuchenie-po-sotsialna-otgovornost-i-zhitejski-umeniya/>

Методиката се фокусира върху търсеното развитие на предприемачески умения, които на базов етап са умения за живот. Обучаемите избират сами темите на проектите си. Всички проекти обхващат дейности, в които учениците работят и се учат в 4-стъпков процес, вдъхновен от дизайн мисленето за решаване на проблеми и разработване на решения. Четирите стъпки са: 1. Предварително разбиране и изследване; 2. Генериране на идеи и дизайн; 3. Създаване на прототипи и действие; 4. Оценка и избор на чужд език.

Таблица 4. Проект „Какъв да стана?“⁴⁰

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Кариерно ориентиране.	Частно Регионален грант на Виваком	Март 2016 г. – март 2017 г.
Развивани умения	Основни партньори	
Преносими умения – лидерство, новаторско мислене, проактивност и инициативност.	104. ОУ „Захари Стоянов“, София.	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 3. клас на възраст 9 – 10 години	Близо 100 ученици от 3 клас.	Няма данни
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
Локално покритие – в едно училище.	Интерактивни уроци и срещи с професионалисти – родители и доброволци	
Кратко описание		
Основната идея на проекта е организиране на интерактивни уроци по кариерно ориентиране. Учениците активно се включват в провеждането на часовете чрез „преживяване“ на професиите. Всеки урок по кариерно ориентиране включва теоретична част (интерактивна презентация със снимки, фигури и видеа) и практическа част, в която учениците „усещат“ професията, чрез срещи с професионалисти. Уроците по кариерно ориентиране целят не само да предоставят знания за различните професии, но така също да развият умения като лидерство, новаторско мислене, проактивност и инициативност. В практическата част учениците са насърчавани да задават въпроси, да работят в екип и да решават казуси.		

⁴⁰ https://104ou.com/images/Filles/vestnik/OU-104_2017_new.pdf

Прогимназиален етап (5. – 7. клас)

Таблица 5. Програма за ранно кариерно ориентиране и мотивация⁴¹

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Кариерно ориентиране.	Публично Община Пловдив	Януари – декември 2018 г.
Развивани умения	Основни партньори	
Преносими умения – себепознание, вземане на решения, гражданска компетентност.	Изпълнител – Фондация „Бауерзакс“; възложител – Община Пловдив.	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 6. и 7. клас, родители и учители.	Над 150 ученици от 5 училища в Пловдив.	Няма данни.
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
Локално покритие – училища от Пловдив и общината.	Извънкласни дейности – срещи с ученици и родители, посещения на индустриални предприятия, информационни сесии с учители за дискутиране на професиите на бъдещето.	
Кратко описание		
Целта на програмата е да окаже помощ на деца и родители при избора на професия, чрез изпълнението на програма за ранно кариерно ориентиране и мотивация. Дейностите включват провеждане на срещи и предоставяне на пълна информация на родители и учители за тенденциите в индустрията в региона и възможностите за професионално развитие. В рамките на програмата учениците имат възможност да се запознаят с процеса по създаване на някои от най-популярните в ежедневието ни продукти, посещавайки утвърдени производствени предприятия в региона на Пловдив. Учениците също така могат да научат как ще се развият професиите в бъдещето и каква ще е ролята на човека в автоматизираните модерни заводи. Проектът също така цели да се създаде устойчиво партньорство и да се поддържат комуникационни канали между работодатели и образователни институции, особено в контекста на нарастващия интерес към дуалното обучение.		

⁴¹ <http://bauersax.org/bg/bauersachs-foundation-launches-a-program-for-early-career-orientation-and-motivation/>

Таблица 6. Проект „Младите стигат по-далеч“⁴²

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Иновации и предприемачество.	Публично Съфинансиран по Програма "Еразъм +" на Европейския съюз	Октомври 2018 г. – март 2021 г. (30 месеца)
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения свързани с бизнеса; преносими умения – работа в екип, лидерство, позитивно отношение, управление на времето, поставяне на цели, презентационни умения, планиране на задачи, етика в работата, критично мислене.	Проектът се изпълнява от консорциум воден от NGi Limited, Обединено кралство, с партньори от европейски страни – Джуниър Ачийвмънт България, Колеж по изкуства, наука и технологии в Малта, PEDAL Consulting от Словакия, ZSL – техническо училище от Познан, Полша. Всички партньори са включени в създаването на образователна програма с планове на уроци и допълнителни материали, Великобритания и Малта –разработват програмата за деца със СОП, Полша – програмата за обучение на учители, България – менторската програма за подкрепа от работодатели, а Словакия организира летен лагер към програмата.	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 5. до 12. клас на възраст от 12 – 18 години.	Проектът е насочен към ученици, родители/настойници и обучители в партньорските страни: Великобритания, България, Малта, Словакия и Полша. От България – около 80 ученици.	Едно от предимствата на проекта е, че цели създаването на програма, която ще подкрепи ученици със СОП и ученици с ниска самооценка и слаба кариерна ориентация. Програмата

⁴² <https://www.mcast.edu.mt/young-goes-further/>; https://www.jabulgaria.org/article/projects/youngoes_further:https://www.ng-i.co.uk/young-goes-further.html

		обхваща ученици, родители/настойници и обучители. Тя включва 8 часа за ученици и 2 часа за родители/настойници.
Масщаб на инициативата и географски обхват		Механизъм на изпълнение
В България пилотната фаза на образователната програма е представена през март и април 2019 г. пред 80 ученици в 4 училища в София, Шумен и Варна. Дейностите по проекта се изпълняват с ученици, родители/настойници и обучители в 5-те партниращи страни.		Предвидено е обучение на учители за преподаване на програмата в клас с подкрепата на бизнес доброволци като ментори. На финалния 5-дневен летен лагер учениците излагат щанд на местния пазар.
Кратко описание		
Целите на проекта са: да промотира обучението по предприемачество сред младите хора; да позволи на учениците да създадат собствен бизнес и да придобият предприемачески умения и компетенции, с фокус върху меките умения; да разработи учебно съдържание, като целта е да се промотира ученето чрез опит във всичките му варианти. Проектът отговаря на необходимостта поколението, което сега е в училище, да може да се реализира в бъдеще чрез самонаемане. Дейностите са свързани със създаване на иновации и са фокусирани върху научноизследователска дейност, разработване на иновации в учебните програми и образователни ресурси, осигуряване на подкрепа за уязвими ученици, организиране на обучение за учители и бизнес ментори, организиране на летен лагер за ученици и осигуряване на възможност за работа на учениците. Ресурсите интегрират обучението по предприемачество в 4 предметни области – математика, роден език, изкуство и занаяти/ дизайн/ технологии и надграждат програмата „Младежки пазар“ (YouNG Market), насочена към създаване и управление на бизнес на местен пазар. Те включват планове за уроци, работни листове и упражнения, които учениците да използват, препратка към учебната програма и се правят връзки с подходящи работни места и професионална реализация за учениците. Целта е да се разработи модел и		

процедура, чрез която учебната програма може да се преподава заедно с програмата YouNG Market. В предоставянето на програмата YouNG Market участват и работодатели като ментори или потенциални инвеститори оценяват техните бизнес идеи.

Първи гимназиален етап (8. – 10. клас)

Таблица 7. Проект „InnoSchool: Укрепване на социални иновации и предприемачески дух на ученици от средните училища чрез иновативна система за обучение“⁴³

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Социални иновации и предприемачество.	Публично Съфинансиран от фондовете на Европейския съюз – ЕФРР, ИПП, ЕИС по Програмата за транснационално сътрудничество „Дунав 2014 – 2020“.	Септември 2018 г. – август 2021 г.
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения свързани с бизнеса; преносими умения – новаторско мислене и творчество.	Международен консорциум с български партньори: Бизнес инкубатор – Гоце Делчев, Център за подпомагане на предприемачеството, РУО – Благоевград.	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици на 16 – 17 години.	10 класа ученици от 10. и 11. клас и един учител на всеки клас (около 200 ученици и 10 учители общо)	Няма данни.
Масщаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
В България – в 10 училища от област Благоевград. Проектът се изпълнява в 9 европейски страни.	Иновативната обучителна система съчетава традиционните методи на преподаване в клас с дигитални елементи, така че да се посрещнат нуждите на училището на бъдещето.	

⁴³ Проектът е съфинансиран от фондовете на Европейския съюз – ЕФРР, ИПП, ЕИС по Програмата за транснационално сътрудничество „Дунав 2014– 2020“. <http://www.interreg-danube.eu/approved-projects/innoschool>

Кратко описание

Проектът InnoSchool се занимава с потребността от промяна на системата, за да се преодолеят ниската предприемаческа култура и недостатъчна ангажираност към социалните иновации и предприемачеството още от юношеските години. Възрастта 16-17 години, когато младежите са в средните училища, е решаващ период за мотивиране и стимулиране на интереса им, така че да се повлияе на бъдещата им работа и кариерни решения. Нужно е подкрепящо обучение за придобиване на висококачествено средно образование, което да подготвя не само бъдещи служители, но и бъдещи предприемачи.

Основната цел на проекта InnoSchool е да укрепи социалните иновации и предприемаческия дух на учениците от средните училища чрез разработване, тестване и въвеждане на високо иновативна система за обучение (ILS InnoSchool) за постигане на привлекателност и образователно въздействие. Специфичните цели на проекта са да се подобри привлекателността и да се повлияе на системите за учене, използвани в учебните програми на средните училища, за да се укрепят социалните иновации и духът на предприемачество, да се подобрят знанията на заинтересованите страни относно използването на иновативната учебна система и да се подобрят образователните рамки чрез прилагането им в учебните програми. ILS има няколко важни аспекта: сериозна игра за онлайн симулация на социални иновации и предприемачество, дейности в класната стая, взаимодействие в социалните медии, насоки и обучение, включване на заинтересовани страни в процеса на проектиране, планове за действие, междуучилищно състезание. Въздействието върху знанията и духа на учениците за стартиране на социални иновативни предприятия се измерва чрез 3 ключови аспекта: осъзнаване на социалните нужди, подобряване на специфичните способности на учениците и придобитите предприемачески умения. В допълнение към разработването на ILS, дейностите по проекта включват семинари за обучение на учители, 4-месечно пилотно тестване на ILS в страните партньори, семинари за институционално обучение, кръгли маси за политики, планове за действие за въвеждане на ILS в учебните програми и Ръководства за политики за трансфериране на други територии.

Таблица 8. Програма „Тийноватор“⁴⁴

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Практически насочена програма за създаване на ученически стартапи с ментори от бизнеса.	Частно Български център по предприемачество Фондация „Америка за България“	От 2018 г. – в рамките на учебната година
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения свързани с бизнеса; стегнато развитие, бързо създаване на прототипи, канава на бизнес модел; преносими умения – творческо мислене и увереност, дизайн мислене	Проектът се изпълнява от Фондация „Прознание“ с подкрепата на МОН и РУО – София	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 11. и 12. клас.	В първата година на стартиране на проекта в България са създадени 4 стартап клуба. През втората година има 17 клуба с 300 ученици, подкрепени от 32 ментори.	Няма данни
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
През първата година от стартирането на проекта в България, са създадени стартап клубове само в София. През втората година програмата се разраства и обхваща училища във Враца, Варна и София.	Създаване на стартап клубове в училища и организиране на състезания за презентиране на бизнес идеите.	

⁴⁴ <https://www.teenovator.bg/>

Кратко описание

Тийноватор е програма, която се фокусира върху създаването и управлението на стартър клубове в българските гимназии. Програмата е част от международна мрежа, създадена през 2011 г., в която членуват 200 стартър клуба от училища в Словения, Полша, Унгария, САЩ и Мексико. Програмата включва повече от 5000 ученици от цял свят.

Чрез Тийноватор предприемачи от различни бизнес сфери стават ментори на ученици от 10. и 11. клас и им помагат да открият своята страст и да я претворят в успешен стартър проект. Тийноватор прилага успешни практики от Станфордския университет. Неговата учебна програма е създадена от един от водещите световни акселератори – *The Unreasonable Institute*, САЩ. Стартър клубовете се организират по методология на училище Ustvarjalnik/Uschool от Словения.

Програмата се фокусира върху развитието на творческо мислене и увереност. Програмата се провежда в рамките на учебната година. Срещите на менторите с учениците в Тийноватор клубовете са веднъж седмично на територията на училището. Организират се и посещения в офисите на компаниите. В края на учебната година всички екипи от българските училища вземат участие в национално състезание, където техните идеи се оценяват от жури от инвеститори. Най-добрият екип от България участва в международно състезание и има възможност да спечели стипендия от Уотсън университет, Колорадо. Участието в програмата е безплатно.

Втори гимназиален етап (11. – 12. клас)

Таблица 9. Тех Хъб за социално предприемачество

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Социално предприемачество, технологични и комуникационни иновации	Публично Министерство на младежта и спорта по Национална програма за младежта (2016 – 2020 г.)	април- юни 2020
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения свързани с бизнеса, както и с ИТ и комуникационния сектор; преносими умения –	Проектът се изпълнява от Асоциация „Лаборатория за интерактивни и медийни програми“, Министерство на младежта и спорта, Национален студентски дом и	

творчество и проактивност, формиране на ориентирано към риска поведение, умения за решаване на проблеми и самоувереност.	Националният център за иновации и дигитални изкуства под патронажа на Мария Габриел – Европейски комисар за иновации, научни изследвания, култура, образование и младеж.	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 9. до 12. клас, на възраст 15 – 18 години, а също и студенти под 29 години.	Предвижда се 66 младежи да вземат участие директно в проекта като участници в организиранията обучения, менторски сесии, екипни уъркшопове за генериране на бизнес идеи и презентации на сцена за представяне на иновативните проекти. Индиректно над 2000 млади хора трябва да бъдат информирани за възможностите за социално предприемачество в ИТ и комуникационния сектор.	Проектът поощрява кандидатите да представят иновативни идеи за социални предприятия, които да решат проблеми и да подкрепят маргинализирани и уязвими групи на обществото.
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
Национално с лектори и ментори от Гърция, Испания и Северна Македония.	Фаза 1 – Онлайн информационна кампания. Фаза 2 – Ученици кандидатстват за участие. Фаза 3 – Предоставяне на обучение, менторски сесии, групови семинари и презентационни сесии за 66 участници. Видео изявление на патрона на проекта и участие във виртуални дискусии на тема подкрепа за младите хора и	

предизвикателствата на обществото.
Фаза 4 – Награждаваща церемония, обявяване на победителите с най-добри проекти за технологично социални стартъпи. Най-добрите идеи ще бъдат предложени за финансова подкрепа от бизнес инкубатори и ще бъдат включени в кампании за групово финансиране (crowdfunding).

Кратко описание

Проектът цели да създаде подкрепяща среда за успешното професионално реализиране на младите хора в България в областта на социалното предприемачество. Инициативата стартира с онлайн информационна кампания с обхват над 2000 млади хора. Организираните обучителни уъркшопове са на темите: „Социални иновации и знание“, „Дигитално бъдеще“ и „Умна икономика“. Проектът завършва с презентационни сесии на участващите екипи, които представят своите младежки социални концепции за технологични стартъпи. Обучението е фокусирано върху създаване и подобряване на ключови компетентности и стимулиране на амбицията на учениците за икономически просперитет и предоставяне на значим принос за обществото. Участниците в проекта имат възможността да научат за добри социално-предприемачески практики в други европейски страни. Младите хора имат шанса да се срещнат с успешни лектори, влогъри, комуникационни мениджъри и предприемачи, които да споделят за възможностите, които те могат да открият в съвременната световна икономическа и социална ситуация.

Таблица 10. Състезание за бизнес идеи *Tomorrow's Business Starts Today* ⁴⁵

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Предприемачество и иновации	Частно 1FF/ 1ForFit и Weberest	Март – май 2020 г.
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения свързани с бизнеса; преносими умения – творчество и новаторство, самоувереност, постоянство, критично мислене.	Състезанието <i>Tomorrow's Business Starts Today</i> (Утрешният бизнес започва от днес) се организира от Клуб „Успешните хора“ към МГ „Баба Тонка“, Русе и Студио за дизайн и реклама Underline.	
Възраст на целевата група	Размер на целевата	Уязвими групи

⁴⁵ <https://bit.ly/3unWwLd>

		група	
Състезанието е отворено за участие на ученици от 9. до 12. клас, а също и на студенти. Възрастовата група е от 15 до 25 години.		Броят на екипите, състоящи се от 3 – 5 души, е неограничен.	Участващите екипи са поощрени да предлагат иновативни идеи, които биха решили проблема на маргинализирани и уязвими групи.
Мащаб на инициативата и географски обхват		Механизъм на изпълнение	
Национално. Участниците в първото издание на състезанието са 11 екипа от Варна, Плевен, Пловдив, Русе, София и Шумен и един екип от участници от 3 европейски университета.		Фаза 1 – Регистрация на екипите с техните идеи и проекти. Фаза 2 – Двудневно онлайн състезание. За ден и половина екипите имат онлайн сесии с ментори, които им помагат да подобрят идеите си и да ги финализират. Фаза 3 – Онлайн презентация пред жури. Фаза 4 – Награждаваща церемония, обявяване на победителите. Инвеститорите в журито номинират по три екипа, които да получат финансова подкрепа за идеите си след допълнително консултиране.	
Кратко описание			
Това е онлайн състезание за бизнес идеи на екипи от ученици и студенти, които идентифицират съществуващи проблеми и предлагат бизнес решения в различни сфери – автомобилна индустрия, ИТ (софтуер и хардуер), здравеопазване, строителство, спорт и физическа активност, образование и услуги. Това състезание развива проактивното поведение на учениците, които не са безучастни наблюдатели на обществото, а активни и отговорни граждани, които могат да анализират тенденции, обстоятелства, явления, условия и проблеми и да търсят възможности за успешни бизнес начинания. Състезанието е насочено към млади хора с амбиция да се развиват, да тренират духа и ума си да търсят решения и иновативни идеи, които могат да подобрят живота на хората и да направят нашата планета по-чиста и устойчива. Най-голямата награда в състезанието е възможност за 2 екипа да превърнат идеята си в стартиращ бизнес чрез участие с дялова инвестиция на 1FF/1ForFit и Weberest.			

Тематична област 2: Финансова грамотност

Всички училищни етапи (1. – 12. клас)

Таблица 11. Финансови работилници „За парите и други важни неща“⁴⁶

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Финансова грамотност	Частно NN България	От 2016 г. досега работилниците се провеждат в рамките на учебните години
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения – умения за управление на финансите, създаване на бюджет; преносими умения – вземане на решения, емоционална интелигентност, поставяне на цели, работа в екип; други ключови компетентности – математически, комуникация на родния език, социални и граждански компетентности, умения за учене	Фондация „Инициатива за финансова грамотност“	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от всички етапи на училищното образование.	Ученици от цялата страна. Целевата група се достига чрез учители, обучители, фасилитатори в училищата, библиотеки, читалища и други видове образователни центрове.	Няма данни

⁴⁶ http://www.finansizadeca.bg/bg_BG

Масщаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение
Над 200 училища от цялата страна, над 500 обучени учители.	В рамките на учебните часове, като извънкласни дейности, организирани от учители и обучители, които са преминали обучение как да ръководят работилниците. Прилага се и театърът като обучителен метод.
Кратко описание	
Три ръководства за финансови работилници за ученици от начален, прогимназиален и гимназиален етап са създадени от 2016 г. насам – „За парите и други важни неща“, „За парите и други важни неща: първи стъпки“, „За парите и други важни неща: Тийн“. Ръководствата са създадени по иновативна методика за преподаване на финансова грамотност – чрез игри и други практически дейности. Всяко ръководство се състои от 10 теми с логически поредица от 25 игри на специфичната тематика. Десетата работилница в ръководството за най-малките ученици използва театъра като обучителен метод и включва сценарий за постановката „Въртележка на парите“. През 2018 – 2019 г. театрална труппа от 24 ученици от СУ „Козма Тричков“, Враца прави национално турне с постановката и я представят на сцена в София, Враца, Казанлък, Велико Търново, Русе и Варна. Представлението е гледано от близо 1000 деца. Повечето от училищата, които се включват в програмата организират самостоятелно представления и публични изяви на дейностите в работилницата. Ръководствата включват теми като – професии и предприемачество, планиране на финансите, създаване на бюджет, спестяване, заеми, инвестиране, разумно харчене и пазаруване, базови познания за данъците, социалната сигурност, застраховките, живото- и пенсионно застраховане. Също така се разглеждат теми като опазване на околната среда, подкрепа и емпатия към другите. Темите са подредени в логична последователност: започва се със себепознание и откриване на личните таланти, кариерно ориентиране и предприемачество, за да се премине към управление на личните финанси. Ръководствата предоставят детайлни инструкции на учителя и материали за изпълнението на работилниците.	

Начален етап (1. – 4. клас)

Таблица 12. Детска книга „Къде растат парите? Първо четиво за финансите за деца и родители“⁴⁷

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Финансова грамотност	Частно NN България	Пилотният проект е реализиран през 2015 – 2016 учебна година.
Развивани умения		Основни партньори
Специфични умения – умения за управление на финансите; преносими умения – творчество и критично мислене.		Преводът и издаването на книгата са инициирани и финансирани от NN България. Чрез пилотен проект съвместно със „Заедно в час“ книгата е представена и разпространена сред ученици и учители.
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици на възраст 7 – 12 години.	През учебната 2015 – 2016 година книгата е представена в 30 училища от страната. Учителите от „Заедно в час“ използват книгата в своите часове.	Няма данни
Мащаб на инициативата и географски обхват		Механизъм на изпълнение
Чрез пилотен проект съвместно със „Заедно в час“ книгата е представена в 30 училища в страната, като учители и ученици получават безплатен екземпляр. NN България разпространява книгата чрез своите локални офиси и я изпращат в библиотеки в страната.		Превод и безплатно разпространение на книгата за учители и ученици, която се използва като допълнителен образователен материал в час, както и за дискусия у дома с родителите.
Кратко описание		
Детската книга „Къде растат парите? Първо четиво за финансите за деца и		

⁴⁷ https://www.nnbulgaria.com/bulletin18_book_website

родители“ от чешката писателка Д. Прошкова е преведена и издадена на български от NN България. Книгата обяснява на децата връзката между ходенето на работа и печеленето на пари, както и понятия като заплата, разходи, спестявания, заеми, пенсия, застраховки. Докато четат, децата могат също да оцветяват илюстрациите. Книгата е полезна и за родителите, защото те рано или късно ще се наложи да обяснят на своите деца какво са парите и как трябва да организират своите лични финанси, така че да живеят по-добре. През 2016 г. на български е преведено и издадено продължението на книгата.

Прогимназиален етап (5. – 7. клас)

Таблица 13. Проект „Да разчупим заедно кръга на бедността“⁴⁸

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Финансова грамотност, гражданско и предприемаческо образование	Частно <i>Habitat for Humanity</i> – България	Март – август 2019 г. (6 месеца)
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения – умения за управление и планиране на финансите; преносими умения –критично мислене, работа в екип.	Проектът се изпълнява от Сдружение „Бизнес център – Бургас“ съвместно с Асоциация „Интегра България“ с финансовата подкрепа на	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици от 5. – 8. клас на възраст 12 – 15 години.	Участниците в проекта са 30 ученици, 30 родители и 10 учители.	Целевата група са уязвими ученици от две училища в два квартала на Бургас – Победа и Рудник с преобладаващо етническо население.
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	

⁴⁸ <https://www.facebook.com/pg/IntegraBulgariaAssoc/posts/>

Локална инициатива реализирана в два квартала на Бургас.	Провеждана в училищата от външни обучители и ментори.
Кратко описание	
Проектът включва гражданско образование, финансова грамотност и обучение по предприемачество в училищата, предоставено чрез международната програма „Афлатун“. Програмата се базира на учене чрез преживяване и съдържа следните основни елементи: „Себеразбиране и себепознаване“, „Права и отговорности“, „Спестяване и харчене“, „Планиране и бюджетиране“, „Социално и финансово предприемачество“. В резултат учениците повишават своята мотивация, защото разбират колко важно е образованието за тяхното бъдещо развитие. Те развиват основни умения за управление на времето, целеполагане и разбират какви възможности имат да трансформират своите общества и да подобрят живота си. Учениците имат възможност да развият своя идея за социално или финансово предприемачество, да я проучат и да я оформят като бизнес план под менторството на своите учители и обучители. Учителите също така преминават обучение как да интегрират дейностите в учебната програма, така че да я могат да ги изпълняват в училище.	

Първи гимназиален етап (8. – 10. клас)

Таблица 14. Проект „Знания, които променят живота“⁴⁹

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Финансова грамотност	Частно Фондация <i>MetLife</i>	В рамките на всяка учебна година от 2014 г., 6 издания.
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения – умения за управление и планиране на финансите, съставяне на бюджет; преносими умения – поставяне на цели, работа в екип.	Проектът се изпълнява от Джуниър Ачийвмънт България в партньорство с <i>MetLife</i> България като част от регионалната им инициатива <i>MetLife LifeChanger</i> .	

⁴⁹ https://www.jabulgaria.org/category/projects/prikliuchili_proekti

Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици на възраст 15 – 17 години, предимно от 9. и 10. клас.	През различните години на изпълнение на проекта броя на участниците варира от 4 до 20 класа и максимум 18 училища. Общият брой на участниците за шестте години на изпълнение на проекта е 2446.	В първото издание на проекта са включени 4 училища от уязвими квартали на община София.
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
В първото издание на проекта (2014 – 2015 учебна година) участват 4 училища от София. В следващите издания обхватът е разширен до 18 училища от 6 града – София, Пловдив, Пазарджик, Варна, Бургас и Враца.	Образователна програма, която се провежда в училищата от доброволци на <i>MetLife</i> България.	
Кратко описание		
Проектът „Знания, които променят живота“ се изпълнява като част от регионалната инициатива на <i>MetLife</i> България – <i>MetLife LifeChanger</i> . Тази инициатива предлага грантове на локални офиси на Джуниър Ачийвмънт в Европа, Близкия Изток и Северна Африка, за да предоставят обучение по предприемачество и финансова грамотност на ученици в училищна или извънучилищна среда, за организиране на дни на наблюдение на работното място, финансови семинари и иновационни лагери. В България проектът стартира през 2014 г. и вече има 6 издания. Той е насочен към преодоляване на ниската финансова грамотност и умения на гимназистите, което се отразява негативно на бъдещето им. В рамките на проекта е създадено учебно помагало по финансова грамотност. Съдържанието му включва 5 теми, свързани с управлението на личните финанси: „Спестяване и инвестиране“, „Разумно харчене и кредитиране“, „Застраховане“, „Личен и семеен бюджет“, „Лично целеполагане“. Всяка тема се преподава в 2 учебни часа, като предварително обучени доброволци на <i>MetLife</i> България влизат в класните стаи, за да		

представят темите. Познанията и уменията, които учениците придобиват се измерват чрез входящ и изходящ тест. Други дейности проекта са: състезание за съставяне на бюджет, финансов лагер в края на проекта и възможност за участие в програмата „Учебна компания“.

Втори гимназиален етап (11. – 12. клас)

Таблица 15. Проект „Влез в час с данъците“⁵⁰

Тематична област/ или решаван проблем	Финансиране	Времеви период
Финансова грамотност с фокус върху данъците и системата за социално осигуряване, както и с функциите на Национална агенция за приходите	Публично	По време на учебната година от 2013 до 2019 г. – 6 издания
Развивани умения	Основни партньори	
Специфични умения – свързани с данъчната и осигурителната система; преносими умения – вземане на решения, критично мислене, умения за учене, граждански компетентности, дигитални умения.	Национална агенция за приходите (НАП) в партньорство с Министерство на образованието и науката, Програма „Глобални библиотеки – България“ (само през първата година на проекта)	
Възраст на целевата група	Размер на целевата група	Уязвими групи
Ученици на възраст 14 – 18 години.	От 2013 г. до 2019 г. над 70 000 ученици са включени в дейности по проекта – презентации, онлайн курсове, игри и състезания. Фейсбук страницата на инициативата има над 17 000 последователи има.	Няма данни
Мащаб на инициативата и географски обхват	Механизъм на изпълнение	
Национална инициатива. Тя стартира със 100 училища в 28 регионални града и всяка година се добавят нови училища.	Комбинация от презентации в часа на класа от представители на НАП и видеа в социалните мрежи с	

⁵⁰ <https://vlezvchas.bg>

популярни личности за младежката аудитория. Създадената Фейсбук страница също е мощен канал за достигане до и комуникация с младите хора. Създадена е интернет образователна платформа с 20 видео урока, както и кратки курсове с тестове, проверяващи усвоените знания. Онлайн игри и състезания с награди също са елементи на кампанията.

Кратко описание

Проектът „Влез в час с данъците“ стартира като информационно-образователна кампания през 2013 – 2014 учебна година, когато близо 100 доброволци лектори – служители на НАП, влизат в класните стаи, за да дискутират теми свързани с парите, данъците и социалните осигуровки с гимназисти. Лекторите изнасят презентации на теми, включени в образователната програма. Целта на презентациите е да послужат като основа за дискусии с младите хора и да ги поощрят да задават въпроси по теми, които са важни за тях – като например: „Кога трябва да декларираме своите доходи?“, „Как моите здравни осигуровки ще се възстановят, когато се върна в България?“. В рамките на първото издание на кампанията в по-малките населени места информацията достига до учениците чрез мрежата от обществени библиотеки.

През следващите години образователната програма е разширена с видео уроци на теми: „ДДС технологии“, „Видове данъци“, „Сива икономика“, „Функции на НАП“ и др. След преглед на видеата учениците тестват своите познания, като участват в онлайн игри с награди.

Фейсбук е основният канал за комуникация с младежите. Кратки статии и допълнителна полезна информация е публикувана редовно на Фейсбук страницата на инициативата, а всички образователни видеа са достъпни в YouTube канала на НАП.

unicef | for every child